

GARNISONEN

Alltsedan tidig medeltid har det i Stockholm funnits garnisonstrupper. Till en början bestod dessa av värvade knektar, som inkommenderats från landsorten. Deras främsta uppgift var att försvara huvudstaden. Från och med början av 1600-talet utgjordes stadens garnison huvudsakligen av Konungens Livgarde vars uppgift var att svara för konungens personliga säkerhet. Därtill kom i allt större omfattning artilleriförband i takt med Artillerigårdens uppbyggnad samt i slutet av 1700-talet borgerskapets infanteri och kavalleri.

SVEA LIVGARDE

Regementet räknar sina anor från 1521 då det sattes upp av Gustaf Vasa. Det fick namnet Svea Livgarde 1792. År 1802 flyttade regementet in i Fredrikshovs slott där det låg fram till 1888 då det flyttade in i nybyggda kaserner vid Linnégatan.

Efter många byten av kaserner flyttade regementet 1970 ut till Kungsängen norr om Stockholm.

Åren 1975 och 1985 var Svea Livgarde och K1 samgrupperade i Kungsängen.

År 1994 skiljdes I1, IB1 och K1 från varandra och blev självständiga förband. De behöll dock de gamla kasernerna i Kungsängen och på Lidingövägen. Svea Livgarde fortsatte att svara för administrativa tjänster till de övriga två förbanden.

Den 30 juni 2000 blev Svea Livgarde nedlagt. Huvuddelen av personalen och uppgifterna ingick i det nya Livgardesförbandet och i Mellersta Militär-distriktet.

Soldater från Svea Livgarde (I1). KrA.

GÖTA LIVGARDE

Göta Livgarde sattes upp i södra Sverige 1742. År 1818 ändrades namnet till Andra gardet och 1894 till Göta Livgarde (I2). År 1829 flyttade regementet in i de tre nyuppförda kasernerna längs med Grev Magnigatan i kvarteret Terra Nova. Där låg det fram till 1890 då det flyttade in i de nya kasernerna på Linnégatan med Svea Livgarde som granne. Regementet drogs in 1939 för att 1943 återuppsättas i Enköping. Det fick då namnet Göta Pansarlivgarde (P1). I samband med pansartruppernas omorganisation 1963 återfick regementet namnet Göta Livgarde och drogs in på nytt 1980.

Ryttare från Livgardet till häst (K1). KrA.

LIVGARDET TILL HÄST

I samband med 1772 års revolution överfördes ett antal skvadroner från Finland till Stockholm, de Lätta Dragonerna. Dessa kom att bli upphovet till Kungl Livgardet till Häst (från 1914 med förkortningen K1). År 1793 flyttade regementet till Kungsholmen och 1811 till de nya kasernerna vid Storgatan. Ritade av Fredrik Blom, utgör dessa med sina lugna linjer ett vackert prov på nyantik och med inslag av renässans. Regementet flyttade 1897 till nya kaserner vid Lidingövägen. År 1928 sammanslogs det med Livregementets dragoner (K2), som låg vid Djurgårdsbrunnsviken. Kasernerna på Storgatan övertogs av Positionsregementet. I dag disponeras byggnaderna av Riksantikvarieämbetet och Historiska museet m fl.

- 1) Svea Livgarde (I1) (Fredrikshovs Slott)
- 2) Andra Livgardet / Göta Livgarde (I2)
- 3) Livgardet till Häst (K1)
- 4) Artillerigården
- 5) Artilleriplan
- 6) Kronobageriet
- 7) Stall
- 8) Kvarteret Bodarna
- 9) Svea Artilleriregemente (A1)*
- 10) Norska Gardet (se sidan 70)

* 1877 flyttade de första batterierna in.

Utsnitt ur karta över Stockholm upprättad under åren 1862–1867 av Rudolf Brodin och C. E. Dahlman samt utgiven 1870. SSA.

Livgardet till Häst vid Storgatan. Konung Oscar II är på besök. Carl XIV Johans förgyllda namnschiffer ser vi upptill på kanslihuset. SSM.

SVEA ARTILLERI

Regementet bildades 1794 och förlades då med huvuddelen i Stockholm. Artillerigården var fram till 1870-talet platsen för Svea Artilleris kansli, verkstäder, officersmäss och högvakt. För regementets hästar byggdes ett långsträckt ridhus utmed dåvarande Löjtnantsgatan, i dag Artillerigatan. Först i mars 1877 kunde de första batterierna (kompanierna) flytta in i de nybyggda kasernerna vid Valhallavägen mitt emot Karl XV:s port. Mellan åren 1893 och 1904 kallades regementet för Första Svea Artilleriregemente och från 1904 åter Svea Artilleriregemente. År 1946 flyttade A1 till Rissne i Sundbyberg och några år senare till Linköping där det låg fram till nedläggningen 1997.

INKVARTERINGSPRINCIPEN

Före kasernernas tillkomst inkvarterades förbanden till stor del hos enskilda kvartersvärdar på Ladugårdslandet. Sedan gammalt var det en skyldighet för Stockholms borgerskap att svara för inkvarteringen av garnisonens soldater. För stadens invånare var detta ekonomiskt betungande. Inkvarteringsförhållandena var minst sagt bedrövliga. Förläggningarna var - i början av 1800-talet - kalla, fuktiga och dragiga. Avlöningen var låg. Slagsmål, fylleri och stölder var inte ovanliga och medförde stränga straff.

Svea Artilleriregementets (A1) kaserner 1877 innan Valhallavägen utlagts. I hörnet till vänster skimtar taket till en av de två tullstugorna. Båda stugorna revs när Valhallavägens norra körbana skulle anläggas. (Källa: Christian Laine, *Kasernen vid Valhallavägen.*) SSM.

SEX KVADRATALNAR BRETT OCH FEM ALNAR HÖGT

Utrymmena i de barackliknande förläggningarna var beräknade med hänsyn till att den värvade soldaten ofta hade hustru och barn med sig. I kungligt brev den 26 oktober 1756 bestämdes ytan för varje man, hustru och barn till sex kvadratalnar i de fall då rummet var fem alnar högt. Barnet skulle ”ej anses för större förrän det var tio år och borde ej förbli längre i kasernen än till 14 års ålder”.

Det säger sig självt att inkvarteringssystemet var synnerligen olämpligt både ur hygieniska och disciplinära synpunkter. Det var också till stort bekymmer både för garnisonen och befolkningen. Som exempel på var gardisterna fanns inkvarterade kan nämnas att tredje kompaniet låg vid Kaptensgatan och att femte, sjunde samt åttonde kompanierna var förlagda i ett privatägt men kasernliknande hus vid Skeppargatan.

TRE TUNNOR SPANNMÅL OCH ETT DAGLIGT GAGE

Artilleristernas avlöning bestod dels av ett dagligt ”gage” i reda pengar dels av tre tunnor spannmål om året. Detta skulle utgöras av en del vete och två delar råg. Därtill kom att ”soldaterna sedan gammalt hade rätt att på sin fritid utanför skråämbetena och i konkurrens med mästarna utföra arbeten för allmänhetens räkning. De fick dock ej anställa gesäller och lärpojkar eller samarbeta med någon annan soldat eller likställd.” (Källa: Evabritta Personne, *Artillerimanskapet 1794–1885* i samlingsverket *Från Tre Kronor till Rissne.*)

Som framgått hade inkvarteringen av manskapet under hela 1700-talet och början av 1800-talet varit ett betydande problem inte minst för stadens borgerskap. Det som därefter skedde under 1800-talets första hälft var att Stockholms garnison successivt kasererades på Ladugårdslandet. De många militära förbanden bidrog självfallet till att på olika sätt prägla det dagliga livet - på gott och ont. Omkring 1910 uppgick garnisonens samlade styrka till inte mindre än 10 000 man. En för den tiden ansenlig styrka som var förlagd på en så starkt begränsad yta.

Högvakten (vaktparaden) avmarscherar till Kungl Slottet från Svea Livgardes kasern på Linnégatan. De nio soldaterna, till höger bakom regimentstrumman, utgör kasernvakten. SSM.

FREDRIKSHOV - DET OFULLBORDADE SLOTTET

Fredrikshovs slott, också kallat ”slottet som aldrig blev färdigt”, kom i slutet på 1700-talet och framåt att utgöra en viktig del inte bara av det militära etablissemanget på Ladugårdslandet utan också en del av det politiska och sociala livet i huvudstaden.

Området skänktes 1652 av drottning Kristina till arkitekten Jean de la Vallée som 1667 lät uppföra ett slott som gränsade mot Storgatan. Sannolikt var det i den byggnaden som världshuset Lustdal i början höll till och som var känt för sina klot- och trycktaffelspel (biljard). Världshuset drevs på 1700-talet av vinskänken Fredrik Hoff, son till Casten Hoff, som var ägare till det välkända världshuset Kastenhof, vid Gustav Adolfs torg. 1850 såldes den anrika fastigheten för att lämna plats för Hotell Rydberg, som blev Stockholms första hotell av kontinental klass.

År 1668 blev fältmarskalken Königsmarck ägare till slottet som 1733 övergick till Fredrik I. Denne lät bygga till ett stenhus som fick namnet Fredrikshovs slott.

1774 blev det vinterpalats åt Gustav III:s mor, änkedrottningen Lovisa Ulrika (1720–1782). Förhållandet mellan drottningmodern och sonen Gustaf III var inte det allra bästa. Inte bara hennes diplomatiska sätt att engagera sig i det politiska livet utan också de skamliga rykten som hon spred om sin egen son resulterade i en total brytning emellan vilken varade livet ut.

Fredrikshovs slott omkring 1890. Byggnaden rakt fram revs 1895 sedan Svea Livgarde 1888 flyttat in i nya kaserner vid Linnégatan. Av byggnaderna på bilden återstår endast Lovisa Ulrikas flygel, vilken ritades av C.F. Adelcrantz. SSM.

Hennes vistelse på slottet kunde nästan betraktas som en mildare form av fängelse eller som ett slags förvisning. Tio år senare bosatte hon sig på sitt änkesäte Svartsjö vid Mälaren.

Också Gustav III:s syster, prinsessan Sofia Albertina, bodde en kortare tid på slottet. När Svea Livgarde 1888 flyttat in i sina nya kaserner vid Linnégatan revs delar av slottet för att bereda plats åt den redan planerade Oscarskyrkan. Strax efter sekelskiftet anlades två nya gator, Ulrikagatan och Lovisagatan.

Slottet tjänstgjorde som kungligt slott till 1783 och som statshäkte bl a 1789 för medlemmar av Anjalaförbundet. Bland dessa fanns översten Hästesko som den 8 september 1790 avrättades på Ladugårdslandstorg.

Nedre våningen omgjordes 1793 först till tyghuslokal (förvaring av vapen m m) och senare till spannmålsmagasin. Den övre våningen blev fram till

1802 tillfällig förvaringsplats för troféer och andra traditionsföremål. Åren 1802–1888 var slottet kasern för Svea Livgarde. När Livgardet i oktober 1888 lämnade Fredrikshov blev slottet mellan 1894 och 1898 tillfällig förläggning för Norrlands trängbataljon, d v s under den tid kasernerna i Sollefteå färdigställdes. Samtidigt hyste slottet Intendenturens centrala utredningsförråd.

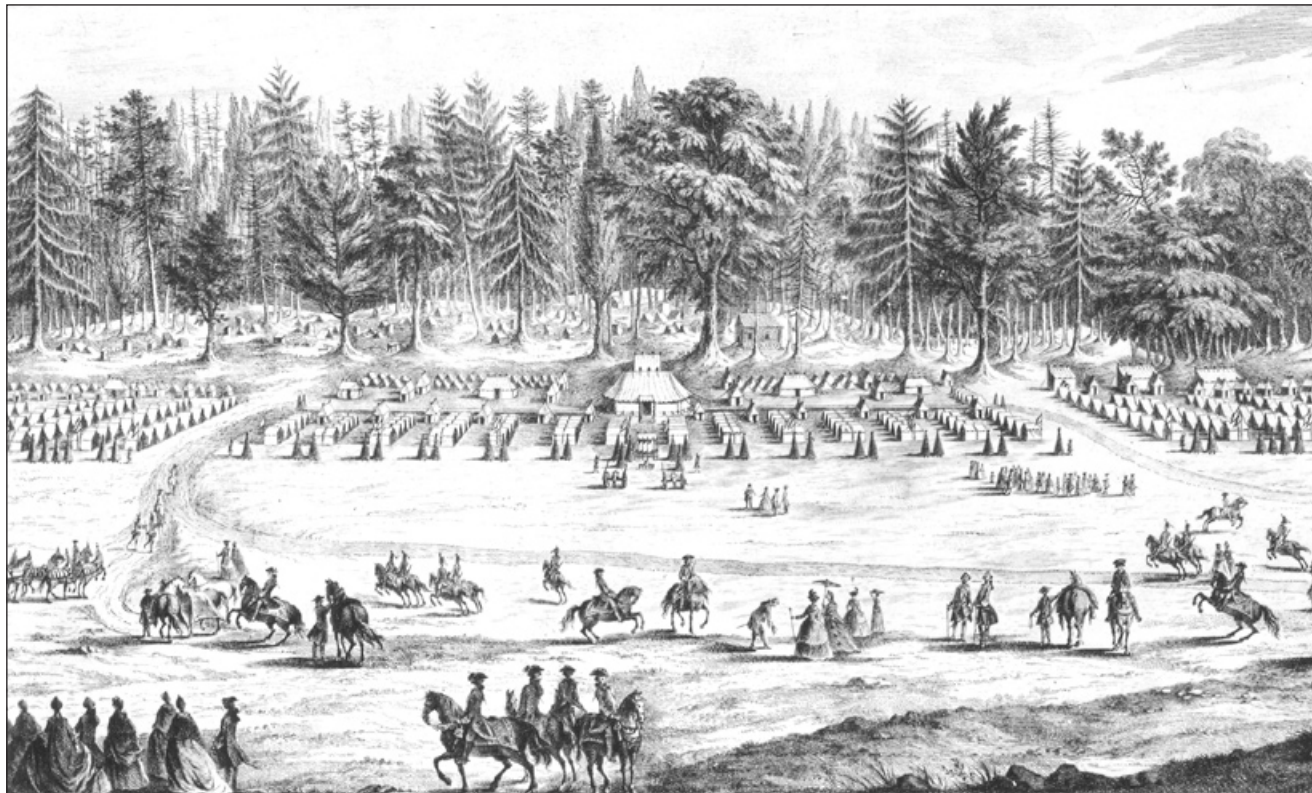
Sedan några år tillbaka inryms Fredrikshovs slottsskola, som också är ägare till slottet. Den är en privat grundskola med montessori-inriktad undervisning.

LADUGÅRDSGÄRDE

Slaget på Vädla gärde nära Kalvhagen norr om Kungsladugården ägde rum den 17 augusti 1517. Sten Sture d y slog där tillbaka den dansktyska armé som landstigit borta vid Kaknäs och som därifrån ryckte an till ärkebiskopen Gustaf Trolles undsättning. Detta slag betraktas som det enda verkliga och blodiga som ägt rum på Ladugårdsgärde. I fortsättningen förekom bara fingerade stridsövningar, skyttetävlingar, regementsexerciser och parader - särskilt under kungarna Gustav III:s och Karl XIV Johans tid. 1672 beslöt förmyndarregeringen att bygga en skans för stridsövningar mellan den utlöpare av Drottningberget, där Borgen senare uppfördes och Hakberget.

Skansen fick tidigt namnet Karl XI:s skans. Än i dag kan man svagt urskilja konturerna av skansen. Den uppfördes som en riktig befästning med vallar av jord, sand och torv samt förstärktes med grova timmerstockar. Vallarnas längd uppgick till mellan 140–150 meter. I varje hörn fanns en bastion.

Gustav III:s läger på Ladugårdsgärde 1773–1774. Detalj ur ett kopparstick av Olof Årre. KB.

I september 1672 drog man samman ca 3 000 soldater till den första större fälttjänstövningen i Sverige. Avsikten var b a att den då sextonårige Karl XI skulle lära sig inte bara de grundläggande fortifikatoriska grunddragen för själva byggandet av befästningar utan också försvaret av sådana.

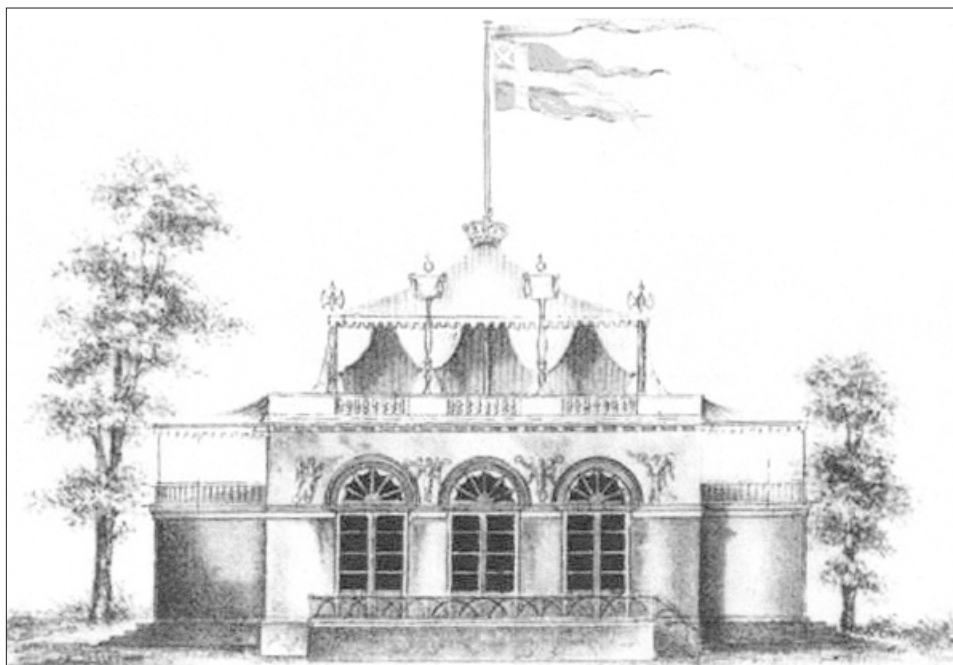
Övningarna vid skansen pågick i fem dagar enligt ett i förväg uppgjort schema. Ett landstigningsföretag ingick som ett första moment. Vid detta skulle ett

anfall från försvararna slås tillbaka. Det lär ha gått ganska hett till under övningarna varvid många skadades. Närför Drottningberget anordnades även mindre fingerade stridsövningar, så kallade simulacrer eller krigsspel ofta med deltagande av sapperer (ingenjörssoldater). De tillverkade provisoriska skansar av vidjekorgar som fylldes med sand, grus eller sten - den tidens sandsäckar. Allt detta bidrog till att Ladugårdsgärde kom att betraktas som en svensk motsvarighet till antikens marsfält i Rom.

KUNGLIGA BORGEN

Översten och arkitekten m m Fredrik Blom fick av Karl XIV Johan i uppdrag att, strax väster om Drottningberget, projektera och uppföra den paviljong som än i dag kallas Kungliga Borgen. Huvudbyggnaden blev färdig i maj år 1818. Till mittpartiet fogades två halvrunda flyglar. Av dessa var den ena kungens och den andra kronprinsens. Borgen var kungens rastplats där han ibland tillbringade flera veckor i följd. Det var härifrån som han och den militära ledningen hade den bästa utsikten och kunde leda manövrerna ute på Ladugårdsgärde.

Karl XIV Johan kröntes den 11 maj 1818. Redan dagen därpå höll han en stor truppevy framför den nyuppförda Kungliga Borgen. Över taket spändes ett stort tält under vilket man kunde promenera. Ovanpå tältet fanns en kunglig krona och överst vajade unionsflaggan när konungen vistades där eller ute på Ladugårdsgärde. Samma afton gav kungen supé för diplomater, högre

Paviljongen vid Kungl Borgen, som ligger vid Drottningberget. SSM.

officerare och särskilt inbjudna. Under festligheterna spelade någon av regimentenas musikkårer uppskattad taffel- och dansmusik. Musiken pågick långt in på natten.

Vid de årliga festligheterna, på midsommardagen, brukade soldaterna utspisas med extra förplägnad bestående av brännvin, öl och tobak. Yngre stockholmare drogs till beväringsstälten vid Kungliga Borgen för att kanske träffa några släktingar eller bekanta. Borgen eldhärjades svårt 1977 men restaurerades i empirstil med ett förhöjt mittparti. Enligt Thomas Roth vid Armémuseum var det tursamt att dekoren vid brandtillfället var nertagen för renovering. Den kunde därför sättas på plats igen vid återuppförandet.

Källor: Erik Bellander: *Artilleriets skjutplats och övningsfält i Stockholm*. Sven Lagerberg: *Militär och midsommar på Ladugårdsgärde*. Eric Zeech: *Ett och annat om det militära livet på Ladugårdsgärdet under 200 år*. Lars Wikström: *Läger och folkfester på Ladugårdsgärde*. Alf Åberg: *Militärliv på Djurgården*. S:t Eriks Årsbok 1995.

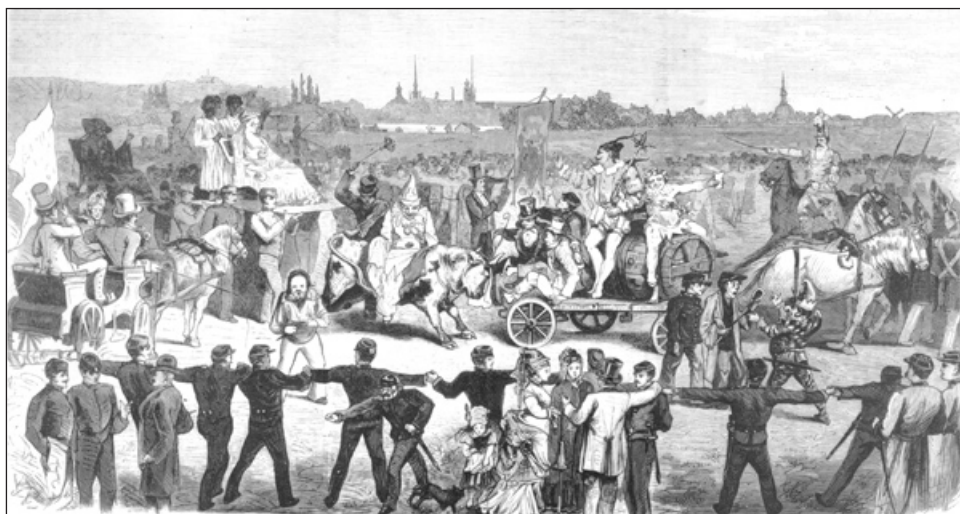
Sapperer (ingenjörssoldater) på Ladugårdsgärde. Alexander Wetterling Blyerts 1846. SSM.

BEVÄRINGENS KARNEVALSTÅG

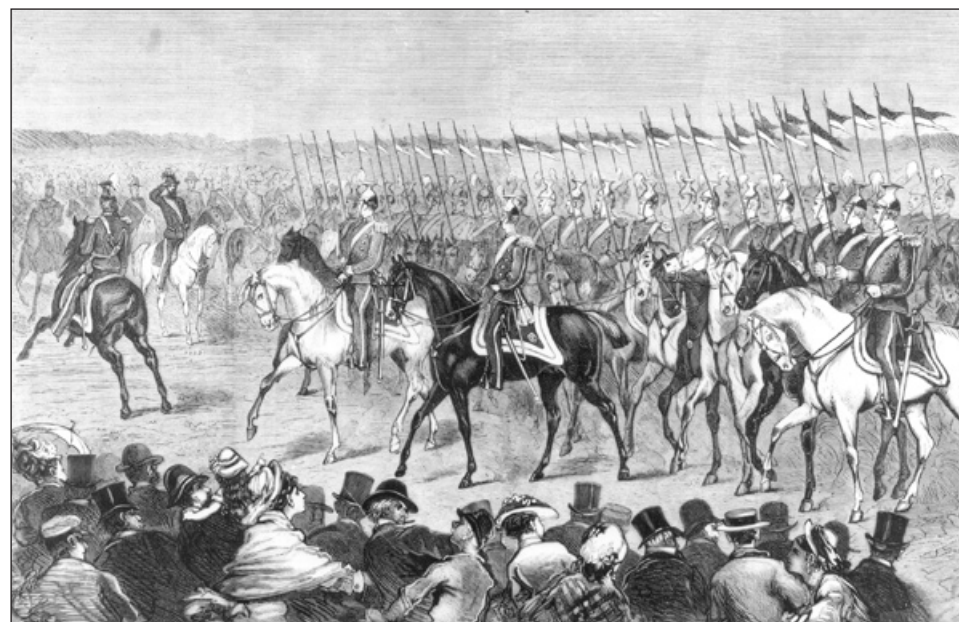
Beväringens karnevalståg på midsommarafton nedanför tärtlägren var ett av de populärare inslagen. När tåget drog ut från lägret mottogs det med ett öronbedövande bifall och när solen gått ned bakom skogen, alla flaskor var tömda och dansen upphört med militär punktlighet, gick tapto från lägervakten. Ofta fanns det i kortegen både vågade och satiriska inslag. Stor möda hade man lagt ned på deltagarnas kostymering. Karnevalståget recenserades ingående i pressen påföljande dag.

Nu har soldaterna för länge sedan dragit bort från Ladugårdsgärde, Sveriges äldsta övningsfält. Kvar finns bara Kungliga Borgen med sina paviljonger uppe på slutningen av Drottningberget. Därifrån kan man ännu - visserligen otydligt - men ändå skymta konturerna av den skans som Karl XI lät bygga för snart trehundra år sedan.

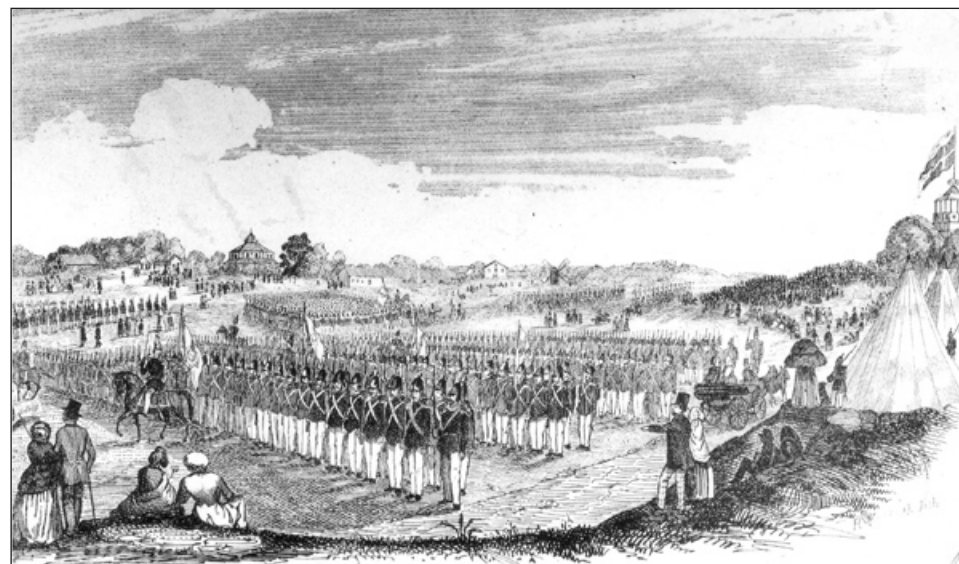

Beväringens karnevalståg midsommaren 1875 på Ladugårdsgärde. Tecknad av H. Pettersson. SSM.

Trupprevy på Ladugårdsgärde - Sveriges Marsfält - på Karl XIV Johans tid. Observera i bakgrunden Hedvig Eleonora kyrka. Drottningberget med Kungliga Borgen skymtar till höger. Nedanför ser vi en tältbivack med prydligt gevärställ bevakat av en soldat. All militär är klädd i paraduniform. I främsta ledet ser vi troligen regementets fana. SSM.

Livgardet till häst defilerar vid fältmanövern 1878 på Gärdet. Teckning av Arsenius och C. Larsten. SSM.

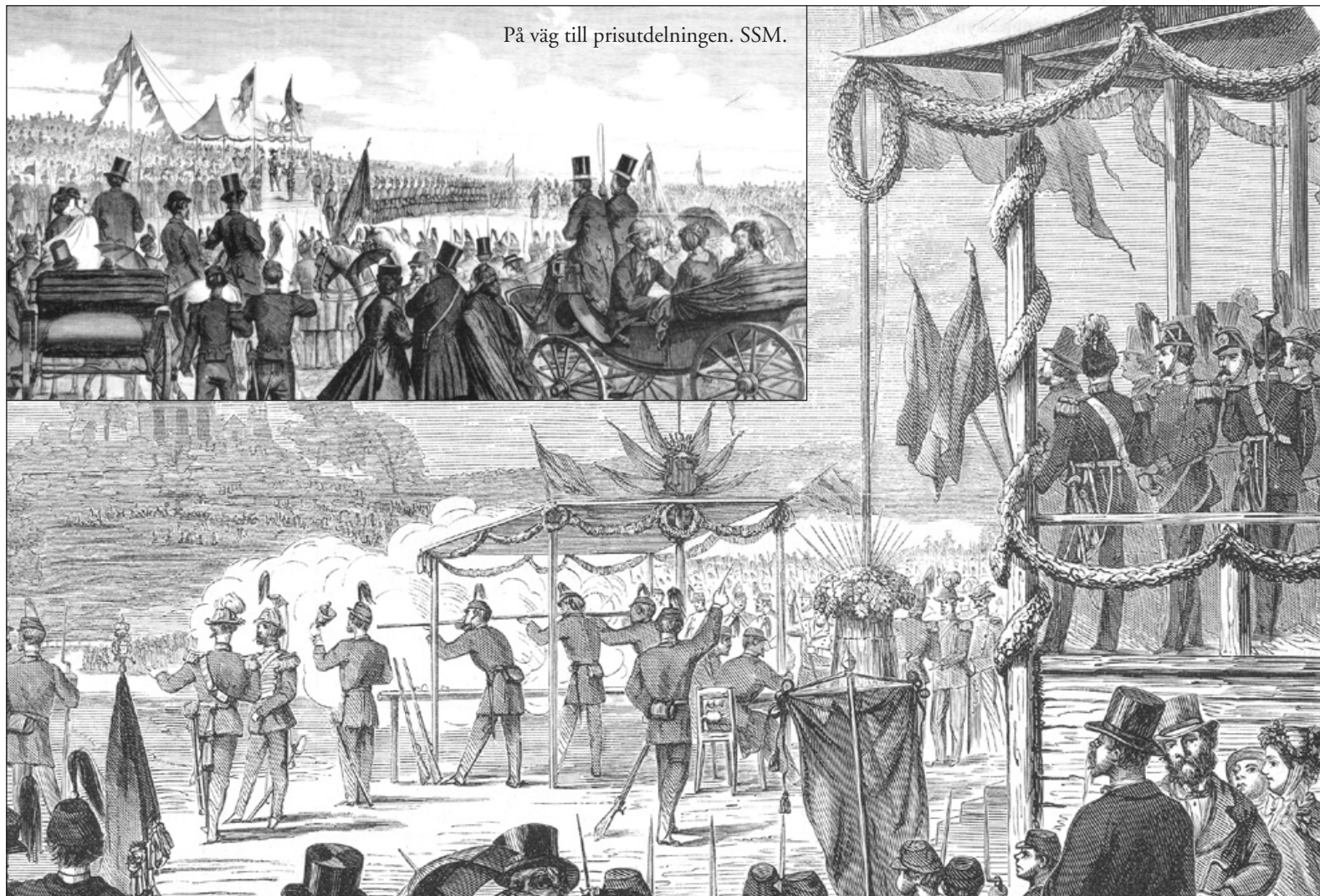

SKARPSKYTTARNAS PRISUTDELNING

Under 1860-talet växte skarpskytterörelsen fram. Man började sträva efter att skapa ett folkförsvar. Våren 1866 ägde en stor skyttetävling rum på Ladugårdsgärde med deltagare från hela landet. Staten hade sänkt priserna för

järnvägsbiljetterna och arrangerat med sovsalar. Utdelning av priserna ägde rum nedanför Fågelbacken väster om Borgen. Generalen Fabian Reuterskiöld förrättade prisutdelningen och överlämnade August Blanches ståtliga dryckeskanna till andrapristagaren, snickargesällen S. Svensson från Stockholm.

Prisskjutningsfesten på Ladugårdsgärde den 20 september 1868. Teckning af K. A. Ekvall. NIT.

HÄSTKAPPLÖPNINGARNA

Den svenska galoppsporten började på Ladugårdsgärde i juni 1831 då Patriotiska föreningen för Sveriges hästkultur anordnade de första regelstyrda hästkapplöpningarna. År 1886 bildades Stockholms fältrittklubb med syfte att uppmuntra terräng-, jakt- och distansridning. År 1887 anlades Stockholms första riktiga kapplöpningarna vid Lindarängen nedanför Drottningberget. Kapplöpningar i modern form - steeplechase - pågick här fram till 1918 då de flyttades till Ulriksdal. 1960 flyttades de på nytt, denna gång till Täby.

En stor rittargala ägde rum under våren 1894 på Lindarängens kapplöpningarna - också kallad Hippodromen. Antalet åskådare uppgick till över 8000. För första gången deltog en dam, Marie-Louise Adlercreutz, i en jaktritt som startade vid Svea Artilleri. Därifrån gick jakten i galopp över Ladugårdsgärde till Lindarängen och sedan åter till Valhallavägen. M. L. Adlercreutz red som brukligt var i damsadel. En annan föregångskvinna inom ridsporten var Gunnel Hasselrot som 1905 på hästen Cyrano segrade i fältrittklubbens prishoppning. (Källor: Yngve Schröder, Christer Ekelund, NFB.)

De första hästkapplöpningarna på Ladugårdsgärde ägde rum den 7 och 8 juni 1831. Fr o m 1890 blev kapplöpningarna vid Lindarängen en tradition. Den 25 juni samma år invigdes de nya galoppbanorna. År 1894 ägde en stor rittargala rum på Hippodromen med jaktridning och hopp tävlingar inför en stor åskådarskara. Det var första gången som en dam tävlingshoppade på Lindarängen och då i damsadel. Här red man för övrigt i hög hatt. SSM.

Hästkapplöpningar (här 1887) betraktades länge som en exklusiv sportgren. Det skulle dröja länge innan den uppskattades av den breda allmänheten. Den annorlunda galoppsitsen, som de båda rittarna uppvisar i den övre bilden skulle inte ha godkänts i dag. G. Stoopendaal tecknade den nedre bilden för NIT. KB.

FLYGETS PIONJÄRER PÅ GÄRDET

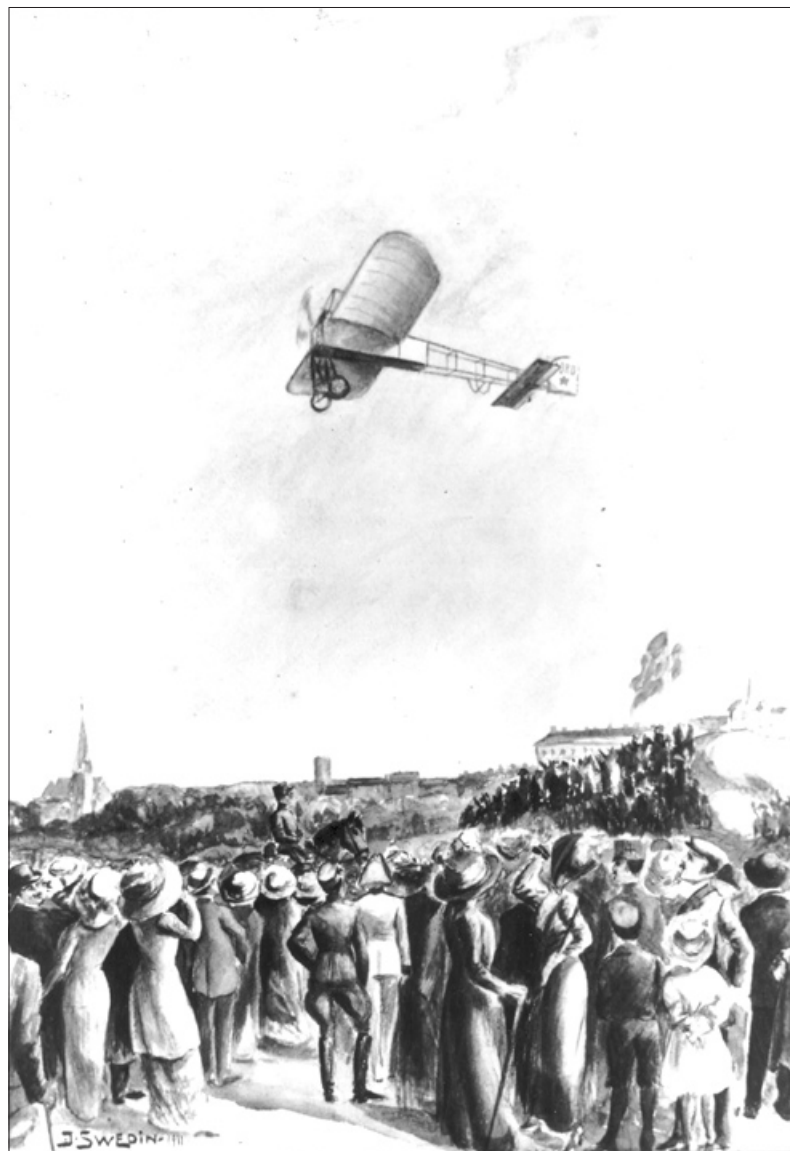
Tidigt i den svenska flyghistorien utgjorde Ladugårdsgärde den självklara platsen för experiment, provflygningar och ballonguppstigningar.

SJÖFLYGPLATSEN OCH AUTOGIROS

I början av 1930-talet blev Lindarängen sjöflygplats för det begynnande postflyget och senare för passagerartrafiken till Skatudden i Finland i enmotoriga Junkerplan av typen F 13 med pontoner och plats för fyra passagerare. Även viss flygteknisk försöksverksamhet bedrevs med bl a autogiros, dagens helikoptrar. En för sin tid ansenlig flyghangar i betong uppfördes. Delar av denna finns ännu kvar.

FALLSKÄRMSHOPPNINGARNA ÖVER GÄRDET

En uppvisning i fallskärmshoppning på Gärdet i augusti 1926 slutade tragiskt när två av de fem fallskärmshopparna störtade. Den ene hamnade på taket till ett hus vid Tysta gatan och den andre på Gärdet. Händelsen fick stor uppmärksamhet i tidningarna. I maj 1931 invigdes flygarmonumentet vid Karlaplan av prinsarna Carl och Eugen till minne av alla stupade svenska flygare, men särskilt de båda flygare som omkom fem år tidigare. Vid invigningen placerades två jetonger med de båda fallskärmshopparnas namn inne i monumentet.

Flygbaronen och charmören Carl Cederström vinkar till sina många beundrarinnor under flygveckan i juli 1911 på Ladugårdsgärde. Teckning: D. Swedin. SSM.

FLYGBARONEN CEDERSTRÖM OCH UMBERTO NOBILE

I början på 1900-talet gjorde flygbaronen Cederström de första flygförsöken i Sverige på Ladugårdsgärde och 1928 passerade italienaren Umberto Nobile med luftskeppet Italia på låg höjd över Gärdet på sin väg till Nordpolen. Flygbaronen Carl Cederström (1817–1918) gjorde hösten 1910 de första flygförsöken över Ladugårdsgärde. I Dagens Nyheter den 19 september kunde man läsa följande: ”Friherre Carl Cederström provflyger öfver Gärdet. En väl lyckad och elegant flygning tidigt på söndagsmorgonen. Så är det alltså gjort. Den första flygmaskinen har under svenskt styre i hufvudstaden invigt erövringen af de vidder där måsar och kråkor hittills ansett sig som herrar på den luftiga teppan. Bräschen är öppnad. Ur vägen sparfvär, Cederström kommer!”

Hasse Z skrev följande i Svenska Dagbladet 1910: ”Det var en morgon i medio september. När vi väcktes omkring klockan 5 visste vi inte att vi skulle få uppleva en historisk händelse. Vi bodde på Jungfrugatan 45. Från fönstren kunde vi se ut över Ladugårdsgärde. Sikten var god den morgonen. Då skulle den första flygningen av en svensk äga rum. Vi kände väl till saken, ty Calle ”kinesade” hos oss på 45:an. Vi låg i fönstren och såg det där, min bror och jag. Vi tyckte att alltsammans var så saligt”.

KARL XV:s PORT

På 1850-talet började man i ökande omfattning diskutera möjligheterna att förbättra kommunikationerna mellan nedre delen av Ladugårdslandet och området på andra sidan av dåvarande Drottning Kristinas väg. Trafiken hade under 1800-talets första hälft ökat, inte minst på Ladugårdslands gator.

SPRÄNGOLJAN - DYNAMITENS FÖREGÅNGARE

Under samma tid hade Alfred Nobel lanserat sin berömda uppfinning nitroglycerinet i form av en lätthanterlig sprängolja. Man ställde stora förhoppningar på att denna skulle ersätta det mer svårhanterliga svartkrutet. Nyfikenheten och förväntningarna på att få pröva det nya sprängmedlet, en föregångare till dynamiten, var med andra ord stor, inte minst hos de militära företrädarna.

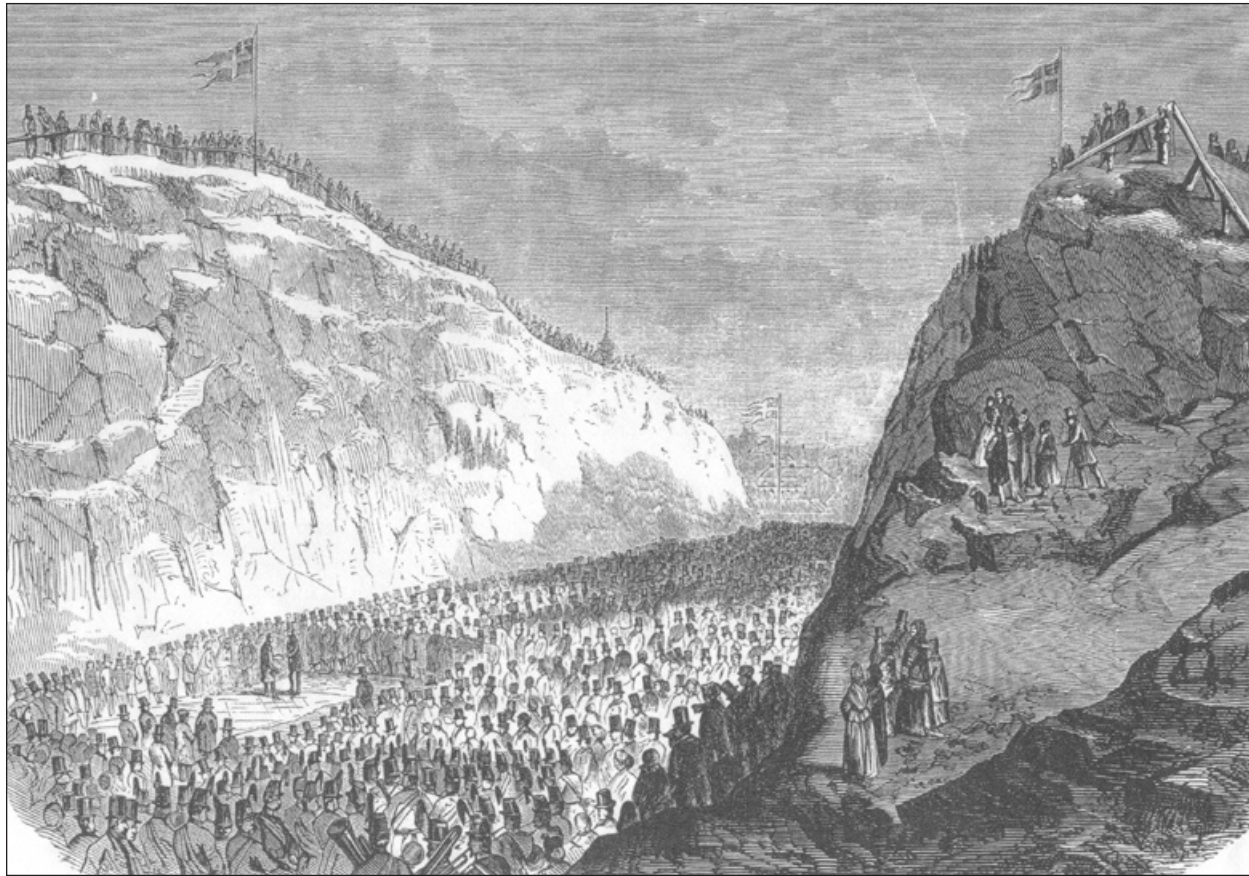
Enligt Sigurd Nauckhoff, som i *S:t Eriks årsbok 1949* utförligt beskriver Tyskbagarbergen, kan sprängoljan eventuellt ha kommit till användning redan tidigare, bl a vid arbetena för sammanbindningsbanan genom Södermalm.

GEORGE WOLFGANG von FRANKEN

En ung officer vid Göta (Andra) Gardet, överstelöjtnanten George Wolfgang von Francken, stadsfullmäktig och riksdagsman, tog 1859 initiativet till att skapa en opinion för en radikal genomsprängning av Tyskbagarbergen. Enligt V. E. Lilienberg ägnade han sig mycket åt "allmänna angelägenheter och offrade därpå oegennyttigt tid, krafter och inte minst pengar". Han tillhörde både den

gamla ståndsriksdagen och i flera år den nya tvåkammarriksdagen samt var verksam som stadsfullmäktig i Stockholm. På det kulturella området gjorde von Franken bestående insatser inom bl a numismatiken (läran om gamla mynt). Dessutom ägnade han sig åt skarpskytterörelsen i Stockholm där han gjorde betydande insatser. Under många år var han ledamot av skarpskytteföreningarnas överstyrelse. Han var också socialt verksam i sin hemförsamling.

Genom von Frankens engagemang integrerades Tyskbagarbergen helt med intilliggande områden. Nybrogatan blev en genomfartsled till Ladugårdsgärde och Ropsten.

Den nya trafikleden genom Tyskbagarbergen fick namnet Karl XV:s Port och invigdes den 28 januari 1868. Höjden på bergsformationerna är betydligt överdrivna. De torde ha varit högst 16 m. Teckning: A. Ljungstedt. NIT 1881. SSM.

KONSTITUERANDE BOLAGSSTÄMMA

I syfte att bilda ett aktiebolag för genomsprängning av Tyskbagarbergen sammankallade von Franken flera av dåtidens ledande personligheter i Stockholms näringsliv bl a fabrikören Ljunglöf, de kända bröderna Jean och Carl Gerhard Bolinder (vilka skapade Bolinders verkstäder och Bolinder-Munktell) samt några av sina officerskamrater till en konstituerande bolagsstämma. Den 13 december 1860 hölls denna i Humlegårdens Rotunda. von Franken föreslog där att man skulle bilda ett aktiebolag kallat Tyskbagarebergens AB.

DEKORATIVA AKTIEBREV

Det fanns flera bland de ca 150 deltagarna som starkt tvivlade på projektet. Aktiekapitalet, 50 000 Riksdaler Riksmünt, blev dock efter långa debatter till slut inbetalt. Bolaget utgav ett vackert aktiebrev som kortfattat informerade om vad man avsåg att företa sig. På aktiebrevet fanns följande text: ”Rakt igenom Tyskbagarebergen finns en nedsprängd väg. På berget i förgrunden sitter en stenarbetare som spräcker sten. Att man även där spränger märks på de stora stenar som flyger i luften”. I dag är aktiebrevet föremål för samlare.

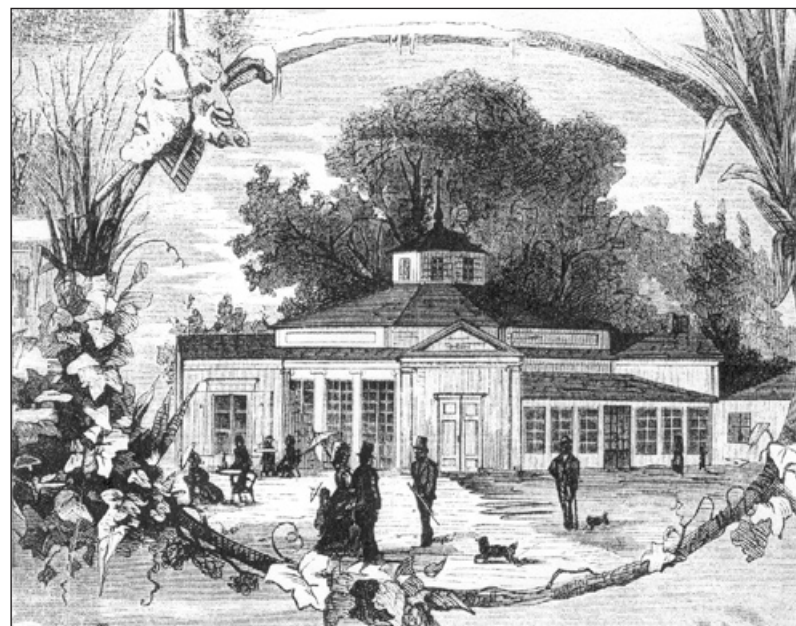
Inbjudan till invigningen av Karl XV:s Port. SBG.

FÖRVÄRVET AV MARK

En nödvändig åtgärd, för att man skulle kunna påbörja arbetena, var att förvärva vissa markområden i närheten av berget. Några av de för projektet erforderliga tomterna skänktes generöst till bolaget av dåvarande ägarna till f d sockerbruket, expeditionssekreteraren Gustaf A. Brandel och hans syster Anna Sophia Brandel. Dessa sålde också flera tomter till bolaget. I speulations syfte köpte bolaget tomter vid bl a Sibyllegatan, som senare såldes med betydande förluster.

SPRÄNGNINGARNA PÅBÖRJADES SOM SIG BÖR MED FYRVERKERI

Arbetet med sprängningarna inleddes den 3 maj 1861 med ett storartat fyrverkeri och festliga illuminationer. För att hålla kostnaderna nere hade man räknat med att kunna sälja sprängsten vilket dock inte lyckades. Efter bara sju år var sprängningsarbetena klara och i slutet av 1867 var arbetet i stort sett färdigt.

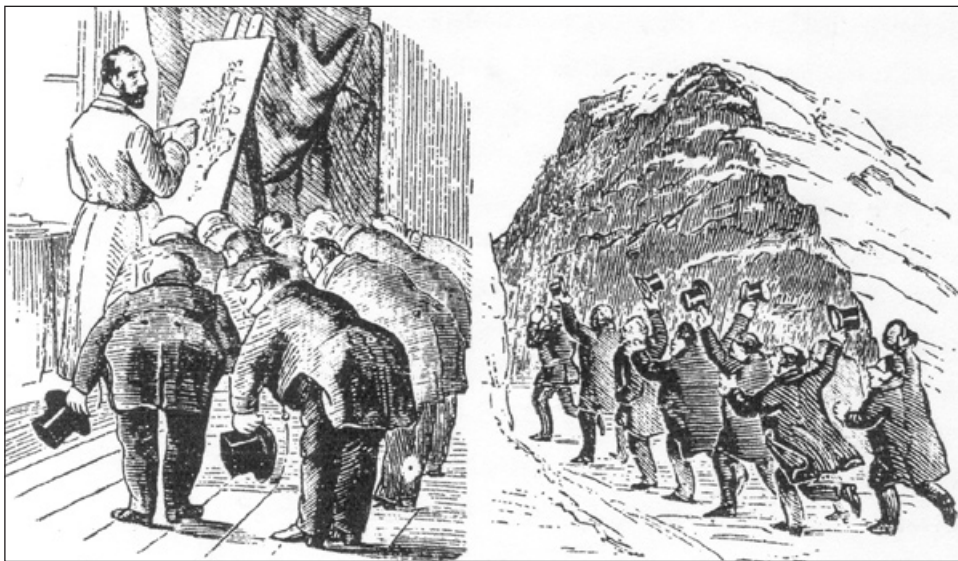
Rotundan uppfördes under Karl XI:s tid och låg där Linnéstatyn nu står. SSM.

LÅT DINA PORTAR UPP!

Till invigningen den 28 januari 1868 hade man tryckt upp eleganta inbjudningskort. Bergöppningen döptes till Carl XV:s port när den med pompa och ståt - på Karldagen - invigdes. Andra Gardets musikkår i paraduniform spelade påpassligt och muntert festmarschen *Låt Dina Portar Upp*. Ceremonin återgavs utförligt i Ny Illustrerad Tidning. Höjden på de båda bergen är på bilden minst sagt överdriven. Den uppgick i verkligheten till bara 16 meter. Snart efter invigningen började sprängsalvorna att dåna också på Sibylle- och Jungfrugatorna.

Många ansåg att sprängningarna var till gagn för stadsdelen och en teknikers triumf. Andra hävdade motsatsen. I pressen kritiserades projektet hårt under arbetets gång, inte minst genom satiriska teckningar. Upphovsmannen von Franken fick personligen vidkännas en förlust på ca 65 000 Riksdaler som han fick betala med egna medel. G.W. von Franken kunde dock glädjas över att i samband med invigningen ur konungens hand ta emot Vasaorden i briljanter som erkänsla för sina insatser. Styrelsen för bolaget lät 1872 prägla en av Lea Ahlborn graverad medalj i både guld och silver över von Francken.

Audiensen och Invigningen. Satiriska träsnitt ur Söndags-Nisse 1867.

På medaljens andra sida är Karl XV:s port med Kungliga Slottet i fonden graverad. Under återstoden av sitt liv var von Francken en betydande kraft i stadens förvaltning och styrelse.

Konstnärsförbundet ställde 1909 ut ett av konstnären J. A. Acke framtaget förslag till en monumental portal vid slutet av Nybrogatan. Förslaget nedlades. Sörjt och saknat av ingen.

År 1914 framlade arkitekten Hallman ett annat förslag som innebar att man på två obebyggda tomter i kvarteren Bävern och Råven på ömse sidor av Nybrogatan skulle skapa en öppen plats med ett par stora klippblock som minnen av Tyskbagarbergen. Inte heller detta förslag godkändes. Återstoden av det en gång så vackra men idag så okända bergspartiet sprängdes successivt bort. Idag kan man skönja blygsamma rester av Tyskbagarberget inne på gårdarna vid Nybrogatan mellan Östermalmsgatan och Valhallavägen.

Nybrogatan upp mot Valhallavägen. Lägg märke till berget i hörnet av Östermalmsgatan. Fotot beskuret. SSM.

Nybrogatan (Karl XV:s port) med Svea artilleriregementes nya kasern i fonden på norra sidan av Valhallavägen och bostadsfastigheterna på södra sidan. Huset Valhallavägen 120/Nybrogatan 89–91 byggdes 1889. Fastigheten nr 120 byggdes om på 30-talet. Stora exteriöra förändringar gjordes samt en k kungsvåning tillkom. Huset Valhallavägen 122/Nybrogatan 76, som byggdes redan 1886, har kvar sin ursprungliga fasad. Fotografen står strax norr om Östermalmsgatan. Delar av Tyskbagarberget, som syns här på bilderna, finns ännu kvar på innergårdarna bakom de hus som byggdes omkring 1928. Huset till vänster, som tillhör Frälsningsarméns högkvarter, stod klart 1888 och hade då denna vackra fasad. Foto omkring 1890. SSM.

HUMLEGÅRDEN

Namnet syftar på den barockträdgård som Gustav II Adolf beslöt anlägga 1619. Till en början odlades där som namnet antyder huvudsakligen humle för att sedan bli en betydande frukt- och köksträdgård. Under drottning Kristinas tid användes Humlegården huvudsakligen som kunglig lustpark men också av Karl XI:s maka Ulrika Eleonora. Humlegården var en av Karl XII:s första lekplatser.

ANDRÉ MOLLET

Drottning Kristina gav 1652 den franske trädgårdsmästaren André Mollet i uppdrag att omvandla Humlegården till en park i en franskinspirerad stil med korsande lindalléer. Efter Mollets bortgång fullföljde hans nära medarbetare hans idéer. För den kungliga familjen var Humlegården länge en uppskattad plats. I stället för den springbrunn, som fanns i parkens mitt och som aldrig ville fungera, lät Ulrika Eleonora uppföra ett i svagt gul färg målat lusthus med fyra utskjutande flyglar och ett mindre torn i mitten där alléerna strålade samman. Lusthuset fick namnet Rotundan. Den uppfördes 1686–1687 efter ritningar av Nicodemus Tessin d.ä. Se sid 57.

Mellan åren 1773 och 1784 användes Rotundan huvudsakligen som teater där det berömda Stenborgska teatersällskapet spelade pjäser av bl a Holberg. Så småningom upphörde teaterverksamheten helt och 1860 lät man restaurera Rotundan och inreda den till värdshus.

STENMUR MED STÅTLIG PORTAL

På 1760-talet byggdes utmed Södra Humlegårdsgatan en hög stenmur med en ståtlig järnsmidd port. Johan Flodmark, född 1837, beskriver denna i *S:t Eriks Årsbok 1908* på ett målande sätt: ”Midt på muren alldeles framför carlénska huset befann sig den vackra porten med gallergrindar och ett smidt öfverstycke uppbärande den krönte och bevingade riksgloben samt serafimerkedjan. Vid inträdet öppnades för blicken det inbjudande perspektivet af en lång skuggrik allé, hvars riksglob med tre kronor syftande på att parken var statens egendom och ursprungligen varit det kungliga hofvet förbehållet område. Selkgamla dubbla rader av lindar med lummiga kronor bildade höga löfvalv.”

Kvarteren kring Södra Humlegårdsgatan var ett omtyckt bostadsområde. Kända personligheter som romanförfattaren Emilie Flygare-Carlén och vår svenska näktergal, Jenny Lind, hade adress Södra Humlegårdsgatan under en kortare tid i Stockholm. Många av dåtidens författare, konstnärer och andra personligheter, som exempelvis August Blanche umgicks med familjen Flygare-Carlén.

Den järnsmidda porten med riksvapnet och serafimerkedjan vid ingången till Humlegården från Stora (Södra) Humlegårdsgatan. I bakgrunden skymtar Rotundan. NIT. SSM.

1774 ÅRS GENERALPLAN ÖVER HUMLEGÅRDEN

Hur Humlegården i detalj kan ha sett ut i slutet på 1700-talet framgår av den generalplan som fastställdes 1774. Denna är intressant bl a därför att de angränsande kvarteren och tomterna är så noga angivna. I den nordvästra delen på planen finns den karpdamm utsatt som också är angiven på Tilleii karta från 1733. Från trakten kring nuvarande Floras Kulle med Scheeles staty kunde man på den tiden tydligt urskilja den Kammeckerska kvarnen högst uppe på Tyskbagarbergen.

HENRIK LILJENSPARRE

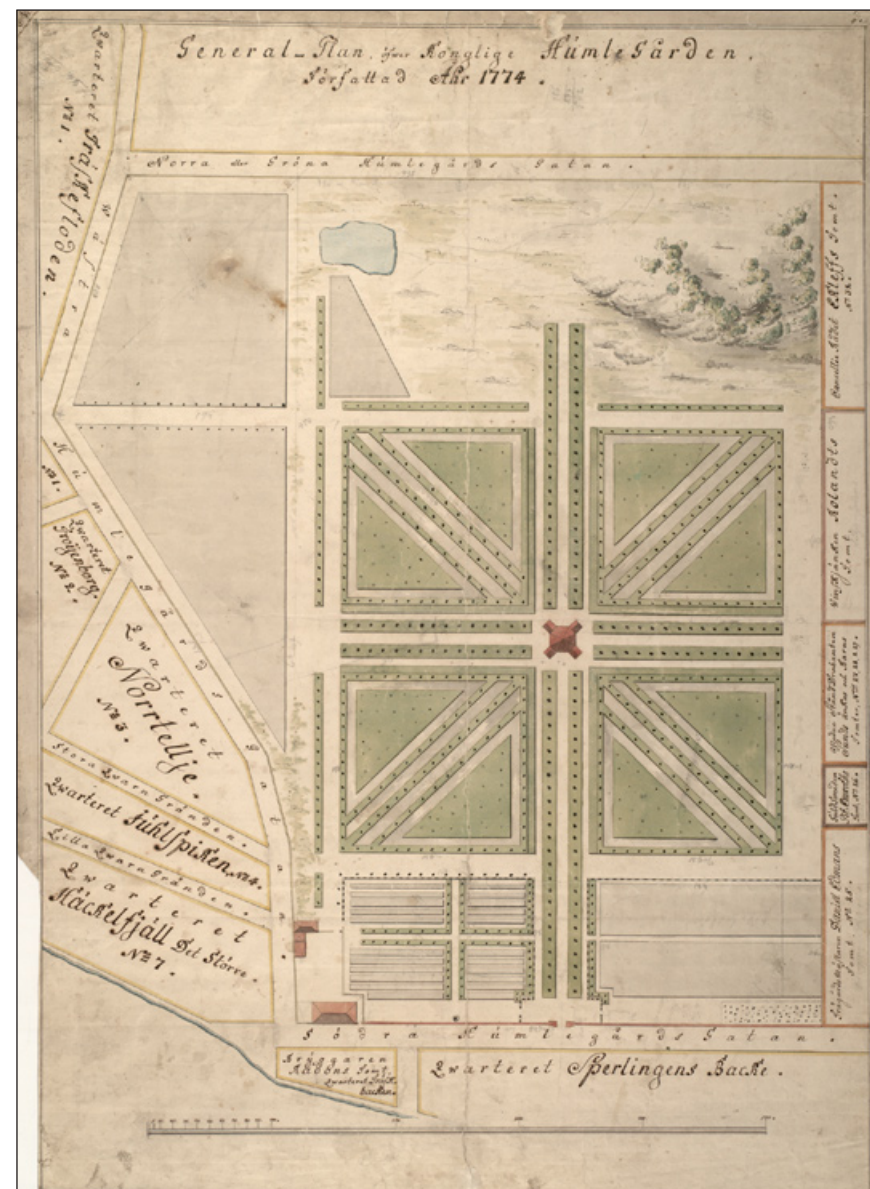
1787 arrenderades den norra delen av parken och 1792 hela parken på 30 års tid till polismästaren och senare underståthållaren Henrik Liljensparre och dennes arvingar mot skyldighet att där anlägga en park i engelsk stil i stället för den tidigare mer barockinspirerade. Liljensparre åtog sig också att uppföra en stenmur åt Norra Humlegårdsgatan, d v s nuvarande Karlavägen. Men det blev aldrig mer än ett primitivt, rödmålat plank med vändkors. Efter trettioårsperiodens slut fick chefen för artilleriet d v s generalfältygmästaren rätt att nyttja Humlegården. Han fick också tillstånd att utfodra sina hästar med hö ifrån parken och nyttja denna som betesplats för sina kor. Men samtidigt bestämdes att Humlegården, också kallad "Humlegål'n", alla dagar mellan maj och november skulle hållas tillgänglig för allmänheten.

FLORAS KULLE OCH LINNÉSKA SAMFUNDET

Åren mellan 1835–1842 arrenderade Linnéska Samfundet i Sverige delar av Humlegården. Samfundet inrättade dels en zoologisk anläggning och dels en botanisk trädgård med en vacker rosengård med över 300 olika arter. Därav namnet Floras kulle. Samfundet hade bildats 1806 av kammarrådsrådet Johan Billberg. Tanken var att man skulle "anlägga en inrättning för underhållande av levande djur och odling av växter".

Den zoologiska anläggningen och den botaniska trädgården upphörde efter bara ett par år. Tanken var god men underhållet krävande och kostsamt.

Blommorna på slutningen av Floras kulle vittnar om gångna tiders botaniska ambitioner.

1774 års Generalplan över Kungl Humlegården ritad av stadsingenjören von Der Burg. I parkens mitt Rotundan och i övre vänstra hörnet karpdammen. Foto SSA.

Efter en insamling restes 1885 på platsen där Rotundan tidigare legat en staty över vår blomsterkonung Carl von Linné. Den utfördes av skulptören Fritjof Kjellberg. Vid utformningen av Linnés anletsdrag lär Kjellberg ha inspirerats av en tavla målad av Alexander Roslin. I vänstra handen håller Linné några blommor och sin världsberömda bok: *Systema Naturae*.

HUMLEGÅRDSTEATERN

År 1850 uppfördes en danssalong i nordvästra delen av parken i närheten av det plank som då gick utefter Västra Humlegårdsgatan, i dag Engelbrektsgatan. Det visade sig snart att verksamheten som danssalong inte bar sig. Man beslöt därför att bygga om den till en teater med en djup, smal parkett och en fondrad, allt i renodlad klassisk stil. Den kom att bli en prydnad för Humlegården. Redan året därpå invigdes den och fick namnet Humlegårdsteatern. Många kända teaterstycken spelades under årens lopp, såväl komiska som satiriska men också utrymmeskrävande operetter. I pressens recensioner omnämndes teatern med samma respekt som de större, etablerade teatern.

Bland Humlegårdsteaterns mer bemärkta skådespelare kan nämnas E. Stjernström, K. G. Hessler, O. Andersson och V. Åhman. Många av dessa var under vinterhalvåret engagerade i Dramatiska Teatern vid Kungsträdgården där de la Gardies palats Makalös en gång låg. Under Humlegårdsteaterns korta existens mellan 1851 och 1877 spelade den en icke obetydlig roll i det svenska kultur- och teaterlivet. När ridån sänktes för sista gången sörjdes teatern av många stockholmare.

(Källa: Barbro Stribolt, *Stockholms 1800-talsteatrar*.)

KUNGLIGA BIBLIOTEKET

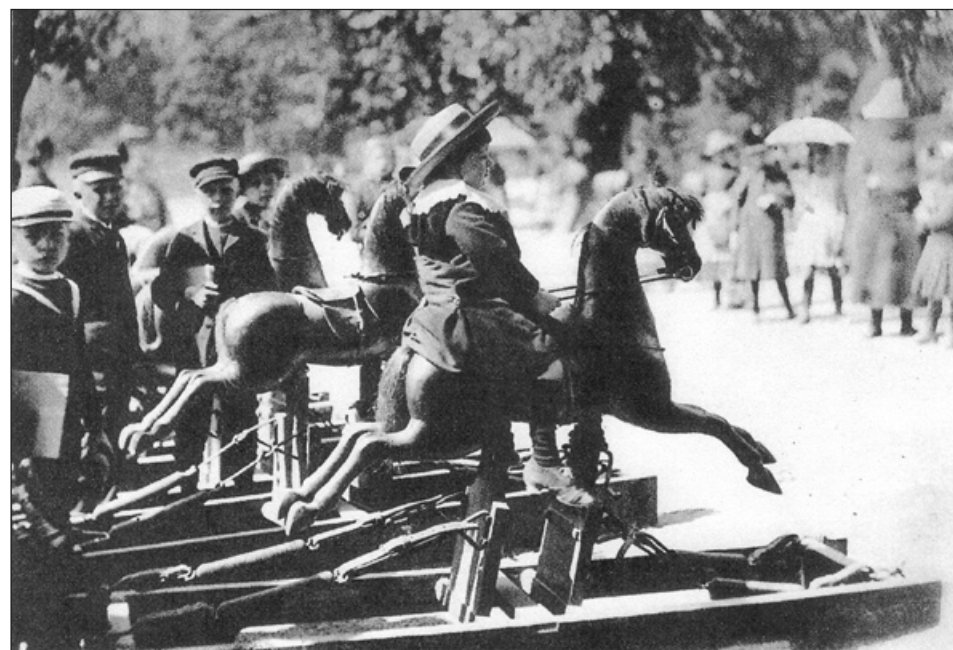
Samma år som teatern revs flyttade Kungliga Biblioteket (KB) från Kungl Slottet in i den södra delen av Humlegården. KB uppfördes efter ritningar av professorn G. A. Dahl och efter vad man då ansåg uppfylla kraven på "säkerhet mot eldfara, goda belysningsförhållanden, ändamålsenligt begagnande av utrymmen och lätta kommunikationer mellan boksalarerna".

Under 1880-talet genomförde stadsträdgårdsmästaren Alfred Medin (1841–1910) en omfattande omvandling av Humlegården till en modern stadspark i romantisk stil. Ännu i dag finns några av de ursprungliga lindarna kvar.

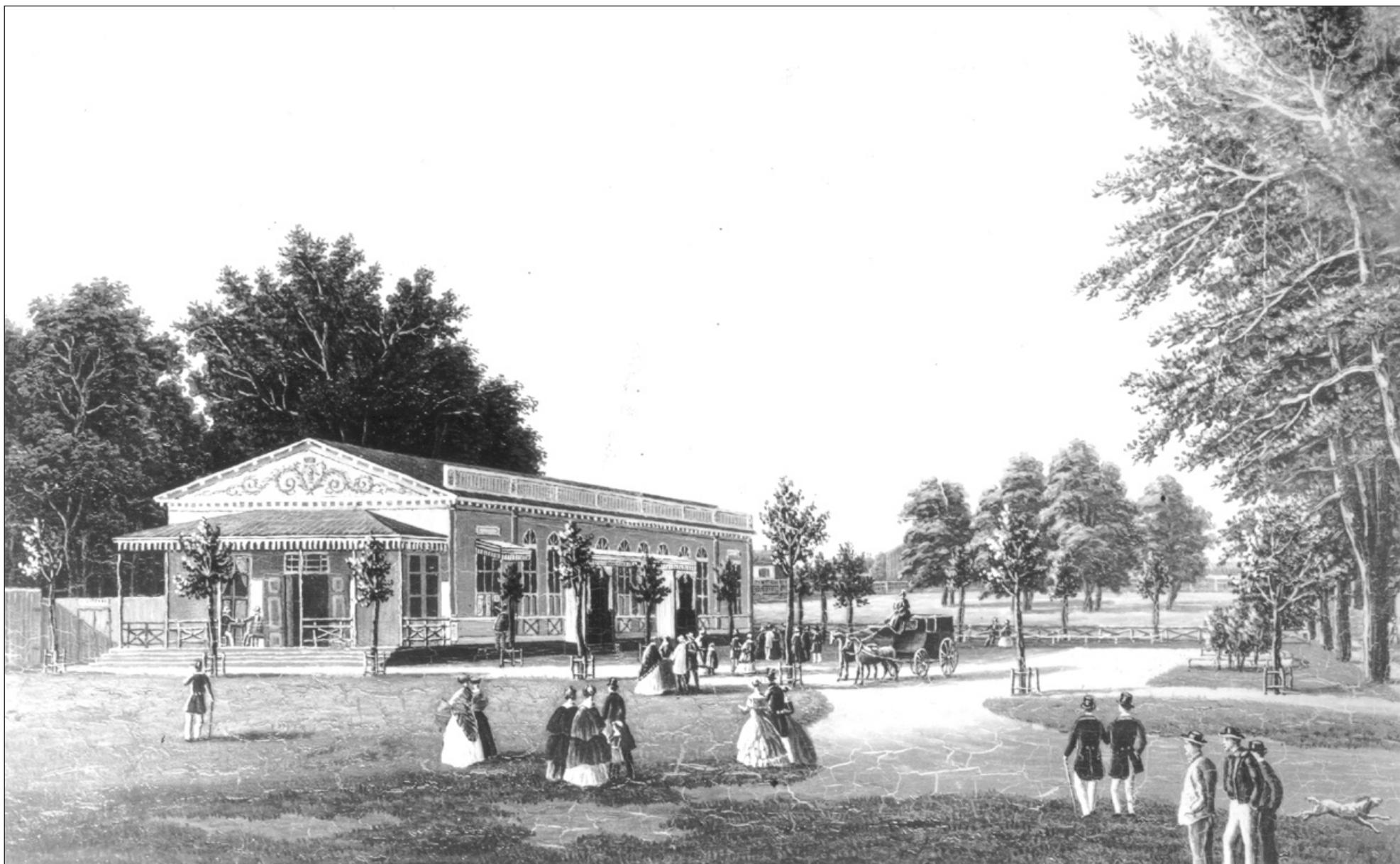
MAMMA LUNDSTRÖM

I den gamla Rotundan på samma plats, där nu Linnés staty står idkades värds-husrörelse, som under 1860-talet drevs av källarmästaren L. G. Ekholtz och senare av den lika populära "Mamma Kristina Lundström". Hon påstås ha varit ett präktigt, något manhaftigt men på samma gång välvilligt fruntimmer, som med djup basstämma härskade i Rotundans matsal. På något sätt påminde hon om August Blanchés Madaska i sin stuga uppe vid Tyskbagarbergen.

Ulla Ehrensvärd berättar i sin bok, *Humlegården*: "Mamma Kristina Lundströms sexor var vida berömda. De bestod av fetsill med potatis. Små biffar och delikata köttbullar och snart sagt hur många nubbar som helst - allt för 75 öre. Här sammanträffade August Blanche med sina vänner". Efter måltiden hos mamsell Lundström i Rotundan kunde man ta sig en tur i någon av karusellerna eller låta sig imponeras av lindansarnas uppträdanden.

Nedanför Floras kulle fanns dessa mekaniska gunghästar med fjädrar uppställda 1887. Se den söta flickan med den vackra hatten och vita spetskragen. Varje ridtur kostade fem öre. Fotograf var Severin Nilsson, Albert Lamm samlingar. SSM.

Humlegårdsteatern, som invigdes 1851, låg i den nordvästra delen av parken. Den uppfördes i renodlad klassisk stil med en djup, smal parkett och en fondrad. Här spelades flera kända teaterpjäser och operetter. Teatern revs 1877. Oljemålning av Erik Westerling omkr 1864. SSM.

Vilken idyll strålar det inte från flickan med flätor och ljus hatt och som håller mammas hand. Flickan i barnvagnen tittar nyfiket på den kände fotografen Severin Nilsson. På uppmaning av honom står alla blick stilla. Ur Albert Lamms samling. SSM.

Under 1870-talet började den gamla Rotundan att alltmer förfalla. Under det fallfärdiga lusthuset sista år lär det ha varit många som utnyttjade det lutande huset som övernattningsställe. När Rotundan en sensommardag 1877 - till mångas ledsnad revs - var det åtskilliga som begav sig till Humlegården för att i rivningsröran leta efter souvenirer.

Ännu i början på 1800-talet fanns det i Stockholm inte några egentliga parker eller planteringar i modern mening. Som redan nämnts var det först i samband med förverkligandet av Albert Lindhagens stadsplan som stadens parker började omvandlas till riktiga promenadplatser.

Humlegården hade visserligen redan i slutet på 1700-talet blivit tillgänglig för allmänheten men bara under sommarhalvåret. Vården av parken hade under tiden blivit starkt eftersatt och områdena däromkring var i liten utsträckning bebyggda.

Detta medförde att parken länge inte ansågs som någon särskilt angenäm och säker promenadplats. 1869 övertog staden vården mot det att parken året runt kostnadsfritt blev tillgänglig för allmänheten.

Claes Lundin beskriver i *Nya Stockholm* stämningen i Humlegården omkring 1885 bl a så här: ”Där stoja i uppfriskande lekar de många barn, hvilkas föräldrar af bristande tillgångar eller andra orsaker icke kunna föra dem ut på landet. I synnerhet vår och höst äro alléerna nu mera fyllda af det unga Stockholm eller åtminstone det unga Ladugårdslandet, som förlustar sig med mångahanda glada tidsfördrif. Här och där är ett sällskap ifrigt upptaget af krocketspel och låter icke störa sig af de många promenerande. Det är lif och glädje bland de unga i parken, stilla förnöjsamhet bland de äldre. Ingen stör den andra. Inga opassande uppträdanden förefalla där nu. För denna glädjande förändring af en förut i mer än ett afseende föga hyfsad förlustelseplats har man att tacka Stockholms stad, hvilken öfvertog Humlegården från staten, som i alt vanskötte honom, och närmast är man direktören Alfred Medin tack skyldig för hvad han gjort till parkens omskapande. Alt andas nu där lugn och blomsterdoft, och midt bland blommorna står deras konung, Linné själf, vänligt leende i bronzen, såsom Fritjof Kjellberg förevigat hans drag”.

2007 var det 300 år sedan Carl von Linné föddes och firandet skedde med manifestationer över hela världen. Blomsterarrangemangen runt statyn i Humlegården var naturligtvis extra vackra denna sommar.

Carl von Linné (1707–1778). Statyn är utförd av Fritjof Kjellberg och restes efter en insamling 1885. Carl von Linné var professor i botanik och världsberömd för sitt sexualsystem för växter. Systemet framlade han i sin bok *Systema Naturae*, som han här håller i sin vänstra hand. SSM

AUGUST STRINDBERG OCH HUMLEGÅRDEN

I sin roman *Röda Rummet* skriver Strindberg följande: ”Han (d v s Arvid Falk) gick in i Humlegården. Generalfälttygmästarens kor hade redan tagit sitt mulbete i anspråk. De gamla skalliga äppelträden gjorde försök att sätta blom, lindarne stodo gröna och ekorrarne lekte uppe i kronorna. Han gick förbi Karusellen och kom upp i allén till teatern; där sutto pojkar som skolkat skolan och spelade knapp; längre fram låg en målargosse på rygg i gräset och tittade upp till skyarne genom de höga lövvalven; han visslade så sorglöst som om varken mästare eller gesäller väntade på honom under det attflugor och andra yrfän gingo åstad och dränkte sig i hans färgpytsar. (./.). Falk fortsatte sin väg ändå längre utom staden. Han gick igenom korset och befann sig på Norra Humlegårdsgatan (Gröna gatan). Han fick se att några bräder fattades i planket mitt emot och att en gångstig blivit upptrampad på andra sidan. Han kröp igenom och skrämde upp en gumma som gick och plockade nässlor; han promenerade över de stora tobaksländen, där Villastaden nu står och befann sig vid porten till Lill-Jans.”

Rotundan uppfördes 1686–1687 efter ritningar av Nicodemus Tessin d ä. Den användes i början av kungafamiljen och under åren 1773–1781 som teater samt slutligen som matservering. Rotundan revs 1877. Blyertsteckningen ovan är utförd av Oscar Andersson på 1860-talet. SSM.

1868 ÅRS LANTBRUKSMÖTE

Humlegården togs alltmer i anspråk för aktiviteter av skilda slag som t ex 1868 års lantbruksmöte, som hade organiserats i samarbete med hushållningssällskapet i Stockholms län. Genom parkens centrala läge, allmänna struktur och storlek var det naturligt att förlägga lantbruksmötet till Humlegården där det tilldrog sig stor uppmärksamhet. Nästan hela parken togs i anspråk. Det senaste inom lantbruksmaskiner och lantbruksredskap ställdes ut. Man anordnade föreläsningar, plöjningstävlingar, specialutställningar av kreatursbesättningar och mycket annat som hade samband med jordbruksnäringen.

I den naturliga men inte så särskilt stora dammen i nordvästra hörnet av parken kunde man gå ombord på fiskebåtar men bara av det mindre laget. De besökande kunde konstatera vilka framsteg som hade gjorts inom fiskerinäringen.

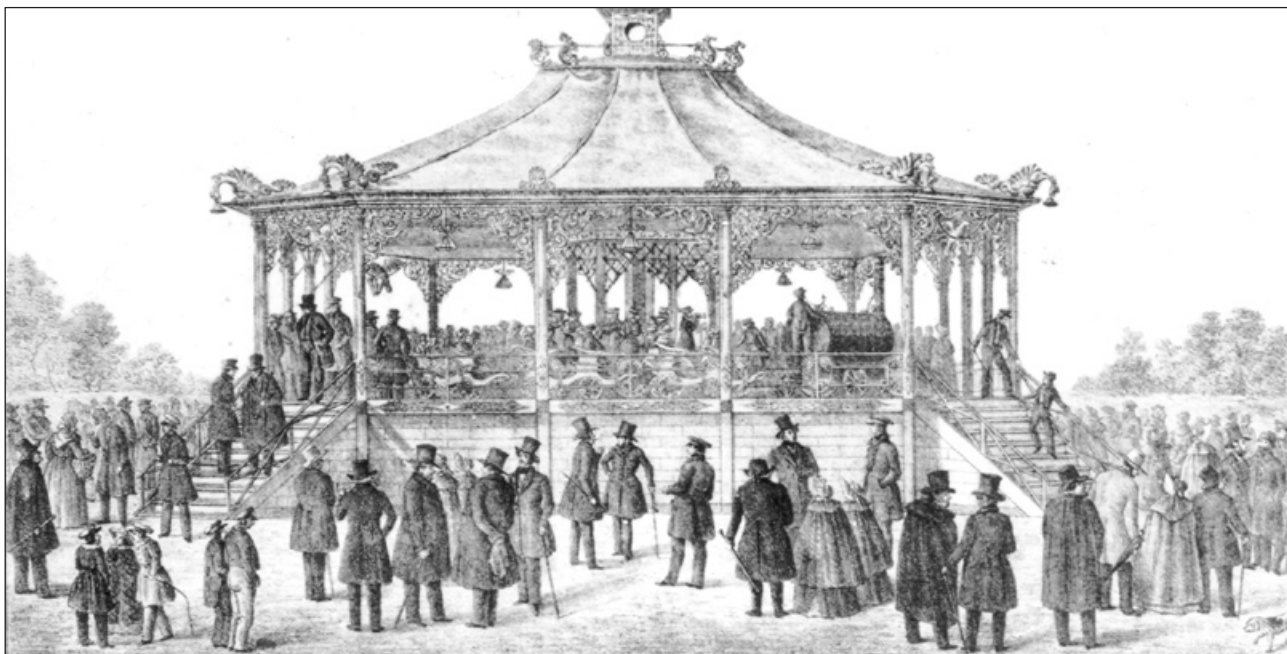
Det 12:e lantbruksmötet 1868 i Humlegården. Lägga märke till den vackra springbrunnen, de två utställningshallarna och de promenerandes eleganta klädsel. Hyreshuset i fonden visar hur långt bebyggelsen hade nått på Sturegatan. NIT.

KARUSELLEN

En vacker sommarsöndag i den gamla "Hummelgåln" kunde det på 1850-talet sig ungefär så här. Från Rotundan hördes en blåsorkester spela sprittande nya melodier från Wien. Unga, söta flickor i käcka schäferhattar och solparasoller sågs promenera fram och tillbaka i den lummiga allén av gamla lindar som sträckte sig upp mot karpdammen intill västra delen av Norra Humlegårdsgatan. Liksom i dag hade många ungdomar slagit sig ner på gräsmattorna försedda med matsäck, kaffe och förfriskningar i form av färsköl eller -rödvin. Allt gick vanligen städat till. För den yngre publiken hade den nya karusellen en oemotståndlig dragningskraft. Nästan utan avbrott snurrade den - av någon oförklarlig anledning kallad för "svinmatskvarnen" - medan de talrika små klockorna inne i och utanpå karusellen klingade muntert. I karusellens mitt kunde man skymta något av det allra senaste - en inte så helt lyckad kopia av ett ånglok. Biljetten, 4 skilling banco, betalades i en lucka under plattformen.

På den södra sidan av karusellen fanns en slänggunga som efter sin form kallades för Drakgungan. En bit längre bort uppträdde Humlegårdens "starke man", C. W. Schenström från Köpenhamn. Inför en häpen publik visade han upp sina atletiska och akrobatiska konster. Vidare fanns det ett sk kosmorama där man visade målade utsikter m m - dåtidens biograf. Ännu en bit längre bort svävade en lindansare högt över en häpen publik. Ibland ordnades också ballonguppstigningar.

Det som fängslade mest var nog i alla fall de mörka höstkvällarnas fyrverkerier. Hela Humlegården lystes då upp av sprakande raketer och bengaliska eldar. Vid sådana tillfällen släpptes inte någon in i parken, som inte i förväg köpt biljett för 6 skilling banco (ca 10 öre). Biljetter såldes i Operakällaren eller i krogen Äpplet i hörnet av Nybrogatan och Riddargatan. Men många av de yngre begagnade sig nog av det äldsta - men mindre hederliga sättet - att planka! (Källa: Lundin & Strindberg, *Gamla Stockholm*.)

I början på 1800-talet började Humlegården att utvecklas till ett slags folkpark. Som ett led i detta uppfördes 1847 en karusellgunga nära den västra allén inte långt ifrån Rotundan. Där hade tidigare funnits karuseller men av enklare slag. Litografi av C. C. Dahlberg. SSM.

VILLASTADEN

På förslag av bankdirektören Johan Henrik Palme, som var ledamot av AB Stockholms Byggnadsförenings styrelse, köpte byggnadsföreningen 1875 ett antal tomter, som låg mellan Humlegården och Östermalmsgatan för att efter kontinentalt mönster uppföra en trädgårdsstad, som man hoppades skulle förena hyreshusets och villans respektive fördelar. Drivande krafter, förutom Johan Palme, var också de båda bröderna och arkitekterna Axel och Hjalmar Kumlien. Man önskade åstadkomma en kompromiss mellan den påträngande bebyggelsen av hyreshus och den mjukare boendeform som en villa representerade. Köparna av tomterna rekommenderades att på bestämda avstånd från gatan och grannhus bygga fristående hus i villastil med planterade förgårdar och omgivna av prydliga stängsel.

En bra representant för de rekommenderade riktlinjerna är huset vid Villagatan 2 som idag disponeras av Polska Institutet. Arkitekten Wilhelm Klemming utförde ritningarna efter ägarens, Claes Adelskölds intentioner. Utgångspunkten var ett centralt beläget rum efter klassisk romersk modell med ett atrium med lanternin. Tarras Blom beskriver huset på bl a följande sätt: ”I loggian mot Karlavägen förekommer ett par polerade granitkolonner med kapitäl av brons. Interiören kännetecknas av praktfulla stuck-, snickeri- och måleriarbeten”.

Flertalet av husen som byggdes före 1900 var influerade av den italienska renässansen och med väl avvägda dekorer.

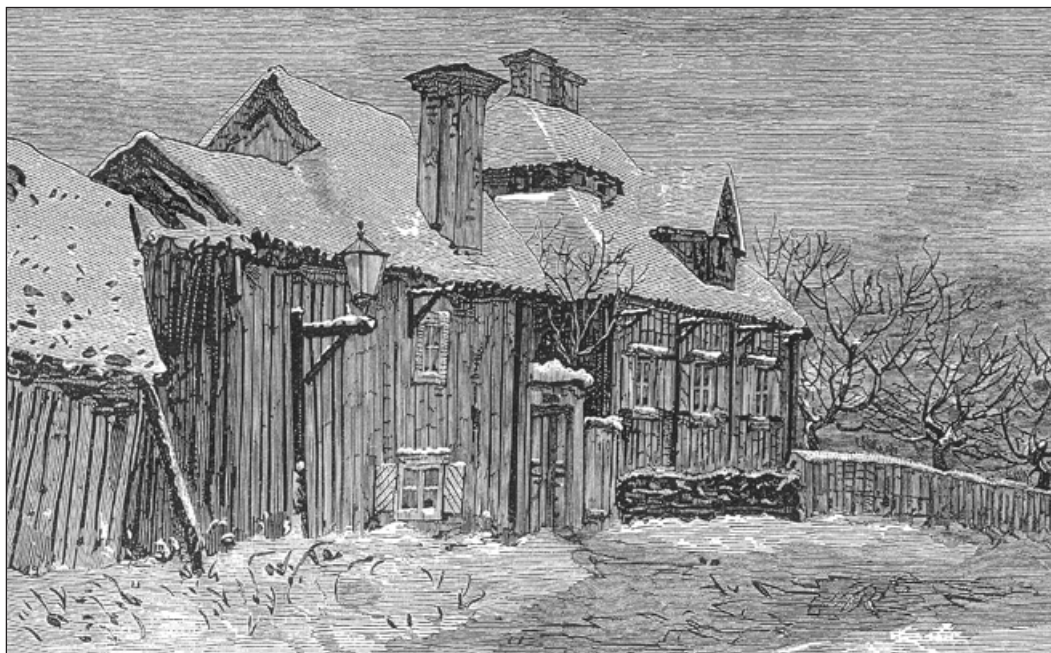
Tyvärr fanns det krafter som i Villastadens tillkomst såg en

inskränkning i vad de ansåg som sina självklara rättigheter och att tomtpriserna var allt för höga.

I köpekontrakten hade man skrivit in en servitutsliknande bestämmelse som tidsmässigt skulle säkerställa de bärande tankarna i projektet. Men när tvistigheterna började uppkomma kunde parterna sällan enas om vad det viktiga begreppet villastil egentligen innebar. Tyvärr var servitutsbestämmelserna så oklart formulerade att de lätt kunde kringgå. Under de följande åren steg markpriserna markant och frestelsen att utnyttja de uppkomna värdestegringarna för att bygga hyresfastigheter blev allt större.

Som exempel kan nämnas den villa som revs redan 1879 för att ersättas av ett vanligt hyreshus. Se teckningen i Ny Illustrerad Tidning av A. T. Gellerstedt. Under 1880-talet revs flera villor för att lämna plats för de framväxande hyresfastigheterna. Palme resignerade och flyttade så småningom till Djurholm. 1889

köpte J. H. Palme och O. Ekman Djurholms frälsegods och bildade tillsammans med E. Egnell och L. Fraenkel Djurholms aktiebolag för att vis av sina erfarenheter skapa Djurholms villastad. I kontrakten ingick flera bestämmelser i byggnadsordningen att endast en verklig villabyggnad fick uppföras på varje tomt och inga industriella anläggningar fick inrättas. Redan sommaren 1890 skedde de första inflyttningarna rum. Här skapade man karaktären av en lantlig villastad på betryggande avstånd från Stockholm. (Källor: Tarras Blom. *Villastaden i Humlegården, Stadsvandringar nr 6* samt B Lagercrantz i *Svensk Stad*.)

En av de redan 1879 rivna villorna i Villastaden. Teckning av A.T. Gellerstedt. NIT 1881. SSM.

Karlavägen västerut från Floragatan. Foto från 1890-talet. Foto SSM.

Bernska villan med vacker jugendinredning, Östermalmsgatan 40, byggdes 1905. I dag Läkarförbundets redaktion för Läkartidningen. Foto SSM.

Denna villa revs redan 1887 för att bereda plats för den byggnad som idag inrymmer Polska Institutet. D v s byggnaden på bilden till höger. Foto SSM.

Huset uppfördes 1888-1889 i hörnet av Karlavägen och Villagatan. Det inrymmer i dag Polska Institutet. Foto SSM.

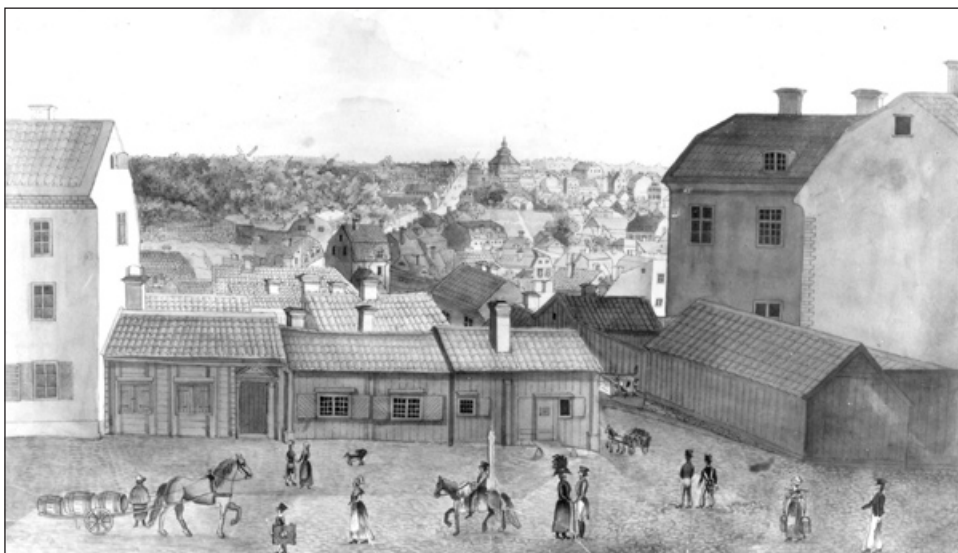

INTRESSANTA GATOR OCH BERZELII PARK

STORGATAN

Gatan bildade tillsammans med nuvarande Humlegårdsgatan den första längsgående gatan genom hela Ladugårdslandet. Redan på 1640-talet kallades den för Stora gatan. Ett tidigare namn var Flemings gathun. Anledningen härtill var att riksrådet Clas Fleming (1592–1644) ägde en större tomt mellan Storgatan och Riddargatan. Efter en tid återfick den sitt gamla namn, Storgatan. Den var under 1600-talet den enda farbara vägen ut till Södra Djurgården. Storgatan sträckte sig bara fram till Styrmansgatan. Därefter tog en bristfällig landsväg vid. Området bortom betraktades som rena obygd.

Under höstar och vårar var landsvägen lerig och svårframkomlig. Greve Carl Spens, ägare till Oxenstiernska malmgården på 1750-talet, lät anlägga en privat väg österut, som bara fick användas om man betalade en mindre slant vid grevens tullstuga.

Här ser man Humlegårdsgatan och Storgatan i nästan hela dess längd från Ecksteins ateljé (Regeringsgatan 93) fram till Hedvig Eleonora kyrka med Stora tyghuset (Armémuseum) nedanför. Mannen på torget med tavlan under armen är konstnären. Man ser också Ladugårdslandets kvarnar. Akvarell av C.M. Thulstrup omkr 1830. Foto Mark Honjo. SSM.

År 1801 byggdes det norra hörnhuset vid Storgatan 23 och Skeppargatan 34–38. 1812 köptes husen av Stockholms stads inkvarteringskommision för att användas till stadens sk Norra kasern. Dit förlades till en början vaktstyrkor från olika delar av landet. Under åren 1856–1888 var Hans Majestäts Kungliga Norska Garde inkvarterat där. 1891 flyttade brandkåren in i bottenvåningen på Skeppargatan 36–38 och man tog upp tre stora portar i ena fasaden mot gatan. Stall med plats för tre hästar uppfördes på gården. Två av dessa var avsedda för brandstationen. Redan 1915 fick stationen sin första automobilspruta. 1927 flyttade brandstationen in i de nybyggda lokalerna i hörnet av Artillerigatan och Östermalmsgatan. Än i dag kan man i fasadväggen, Skeppargatan 38, se spår efter de tre igenmurade portarna.

Östermalms poliskår flyttade 1894 in i hörnfastigheten Storgatan/Skeppargatan efter en större ombyggnad och var kvar fram till 1973. Fastigheterna är numera K-märkta. (Källa: Margareta Cramér, *Ladugårdslandet möter Östermalm i kvarteret Vildsvinet*.)

Norra hörnhuset - Storgatan 23/Skeppargatan - omkring 1909. För att ge fasaden ett mer symmetriskt utseende imiterade man fönster genom målning eller försänkning. SSM.

VAKTPARADEN - ETT FOLKNÖJE

På Storgatan marscherade på söndagarna vaktparaden från kasernen i Fredrikshov till Kungl. Slottet. I spetsen gick regementstrumslagaren (också kallad tamburmajor), en stilig och populär profil. Utmed Storgatan och uppe på Lejonbacken trängdes mängder av folk. Vaktparaden var ett folkligt gratisnöje. Det rådde en äkta stockholmsstämning när solen glittrade på instrumentens blankpolerade mässing, på soldaternas granna epåletter, på kaskarna och de blanka gevärslåsen.

FÖRSTA MAJ

Redan under Karl XIV Johans tid fick Storgatan en speciell glans när första maj firades på Kungl Djurgården och kungen kom ridande i spetsen för kortegen. Många av de boende utefter Storgatan hyrde ut sina fönster åt mindre lottade ladugårdslandsbor. Stämning av fest rådde över den annars så lantliga Storgatan.

Så här beskriver August Strindberg Storgatan under en första maj: ”Den ljusa, breda Storgatan med dess fond av Skogsinstitutets vackra parkträd har klätt sig i festskrud; fönstren är uppslagna. Damer i teatertoiletter äta apelsiner och titta i elfenbenskikare på en ensam förbivandrande officer. Trottoarerna fyllas med en vandrande folkström, som sakta drar fram åt Djurgårdsbron. Det är på eftermiddagen och man väntar på de kungliga när som helst. Spridda hyrvagnar rullar framåt gatan ”.

Rollen som paradgata upphörde när Strandvägen började bli färdig på 1880-talet och definitivt i samband med 1897 års industriutställning. Sträckningen av Storgatan framgår tydligt av en akvarell som visar utsikten från Ecksteins ateljé vid Regeringsgatan.

En folkvisa om en färd på Storgatan den 1 maj 1835 lyder så här:

”Se hvilken folkmängd i rörelse satt,
Brokig som Harlekins tröja,
Skottgränds Maria i dag nyttjar hatt,
Sidenkapott och lång slöja.
Plymer och blommor likt wind waggad
Råg, jag maken ej såg
Excelensen och tiggarn i bredd uppå tåg
Storgatan framåt till Djurgår'n”.

Vaktparaden marscherar från Svea Livgarde i Fredrikshov till Kungl Slottet och passerar här Gustav Adolfs Torg. Huset till vänster är Arvfurstens palats (UD). Rakt fram ser vi Hotell Rydberg. Stockholmsbild av K. A. Ekvall. NIT 1868.

OXENSTIERNSKA MALMGÅRDEN

Norra Malmen och Ladugårdslandet införlivades på 1640-talet med själva staden. Genom 1640 års gatureglering hade Greven Gabriel Gabrielsson Oxenstierna (1619–1673) förlorat en del mark inne i staden. Som kompensation fick han i stället ett större markområde på Ladugårdslandet nära Storgatan. Där lät sonen Gabriel uppföra en ståndsmässig malmgård med en stor trädgård.

Malmgårdarna hade vanligen namn efter sina ägare, så även här, som exempelvis Spens, Roselius, Ekholm och under 1800-talet Sjöstedt.

Malmgården var belägen nedanför den allttjämt synliga bergknallen vid Linnégatan med inkörsportar dels från en mindre väg nedanför berget och dels från Grev Magnigatan. Åt öster gränsade gården till Greve Torstenssons magnifika trädgårdsanläggning.

Catrine Arvidsson skriver i *Kulturvärden* (nr 1, 2001) att när greven Gabriel Oxenstiernas son dog bosatte sig hans änka Elsa Sparre på gården. Överjägmästaren, greven Carl Spens (1682–1751) tillträdde i sin egenskap av svärson till Elsa Sparre gården vid hennes bortgång. Detta framgår bl a av mantalslängden för 1736 som uppger att greve Carl Gustaf Spens med hustru, i

Oxenstiernska malmgården var i början på 1700-talet en betydande gård med både stall, kvarn och vacker barockträdgård. Kvar är de två flyglarna med den södra till vänster. De två höga husen uppe till vänster ligger på Styrmansgatan och huset som skymtar i övre högra hörnet ligger på Linnégatan.

andra giftet, grevinnan Beata Ribbing bebodde gården med deras tre barn.

I Riksantikvarieämbetets bok *Kvarteret Krubban* (2004) beskriver Monica Minnhagen-Alvsten vid RAÄ den Oxenstiernska malmgården på följande sätt: ”Boningshuset och flyglarna låg samlade runt en oval trädplantering. Huvudbyggnaden hade säteritak och låg i förlängningen av nuvarande Grev Magnigatan. En trädgårdsmästarbostad låg i nordvästra hörnet av tomten. Stall, fähus och svinhus ingick i gårdsanläggningen och det fanns en kvarn på tomten.”

Under 1730- och 1740-talen lät greve Spens uppföra en ny huvudbyggnad med säteritak och två flyglar med rymligt kök. Allttjämt kan man finna spår från malmgårdstiden omkring den trädbevuxna rundeln.

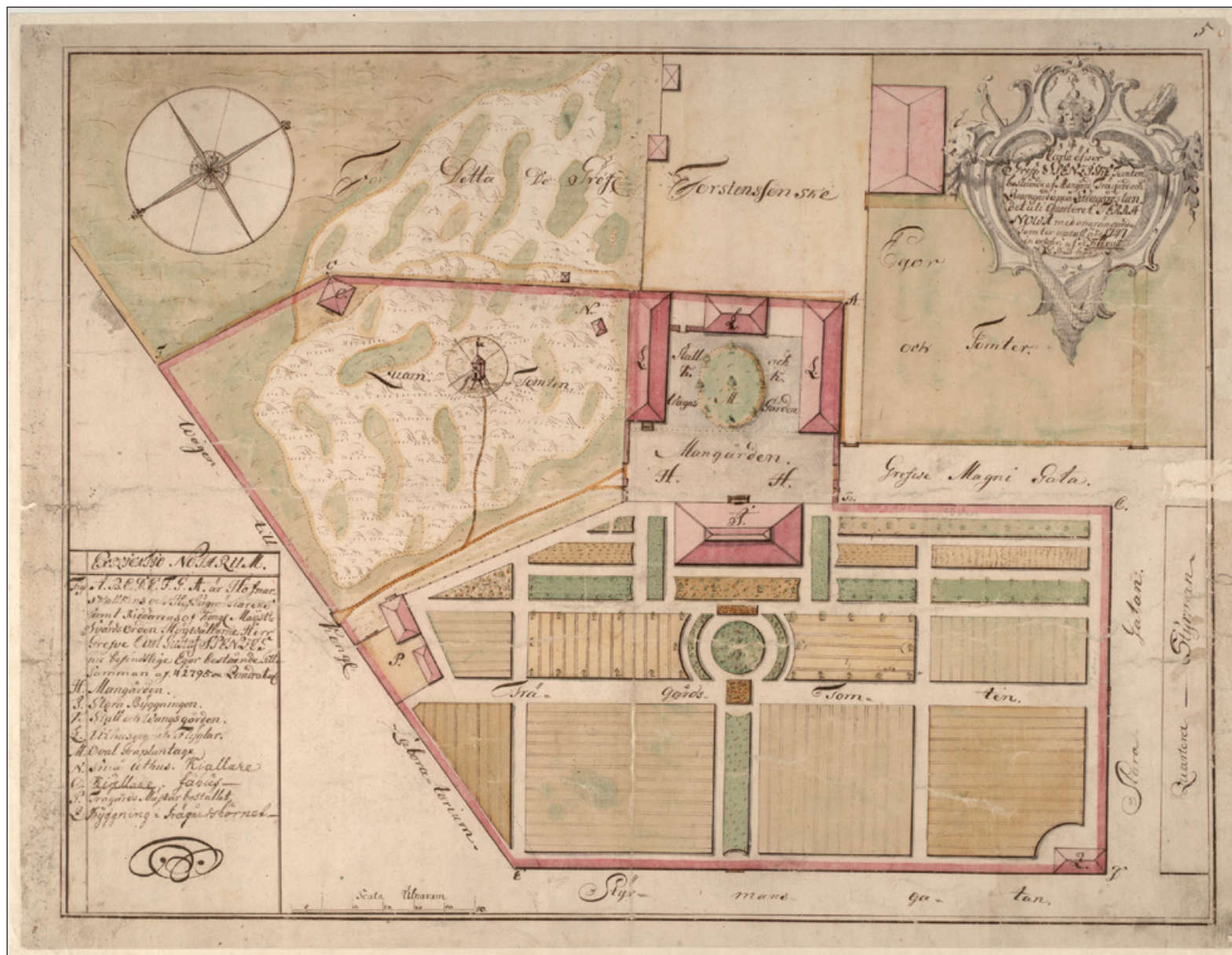
Genom försäljningar, arv, giftermål och omgiften blev ägarlängden med tiden alltmer komplicerad. Peter Sjöstedt, som var den siste ägaren av malmgården, drev ett repslageri tillsammans med sin son. Ekonomin försämrades allt mer och det ledde till att rörelsen gick i konkurs 1831. Samma år köpte Kronan marken.

På 1870-talet styckades merparten av området i ett antal tomter till försäljning. En av de mer kända köparna var Isaac Hirsch.

Denna bild från gårdssidan visar den norra flygeln samt stall- och vagnsgården. Den södra flygeln är utanför bild till höger. Fortfarande finns den ovala trädplanteringen kvar på gården. Byggnaden som skymtar i bakgrunden mellan de två husen är Historiska Museets byggnad. Bägge bilderna, fotograf Bengt A. Lundberg RAÄ.

Den Oxenstiernska Malmgården gränsade mot Styrman-gatan, Storgatan och Greve Torstenssons Trädgård samt omgavs med murar och staket. Kvarnen Kurkan var uppkallad efter Gabriel Oxenstiernas hustru, som var född Kurk. Petrus Tillaeus ritade kartan 1747. (Källa: SSA.)

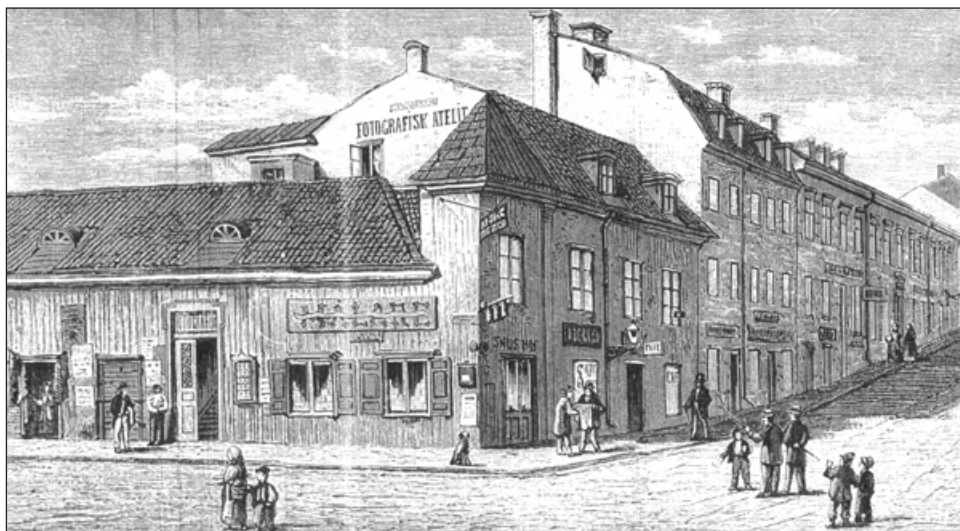

NYBROGATAN OCH NYA LADUGÅRDSLANDSBRON

De viktigaste tvärgående gatorna i denna trakt utgjordes av Nybrogatan och Sibyllegatan på var sin sida om Ladugårdslandstorg - i dag Östermalmstorg.

Nybrogatan har fått sitt namn efter Nya Ladugårdslandsbron också kallad Nya bron som staden i form av en pålbro lät bygga 1641 mellan Ladugårdslandet och Skeppsholmen, i dag Blasieholmen. Den nya pålade bron ersatte den Gambla Bron som tidigare ledde över Rännilen vid slutet av den del av Riddargatan som kallades Sperlingens backe och den del av Grev Turegatan som förr hette Squalbergsgatan. Nya Ladugårdslandsbron finns återgiven på Willem Swiddes kopparstick i Dahlbergs *Suecia antiqua et hodierna*. Se sid 132.

Pålbron fanns kvar ända fram till början av 1840-talet. År 1835 föreslog stadsfullmäktige att man skulle bygga en modern järnbro som ersättning för den bristfälliga pålbron. Förslaget avslogs dock. I stället uppfördes en stenkaj samtidigt som man - på rekommendation av Karl XIV Johan - började stenslägga pålbron och innanför kajen fylla igen det illaluktande Katthavet d v s den inre Packartorgsviken med grus främst från Brunkebergsåsen.

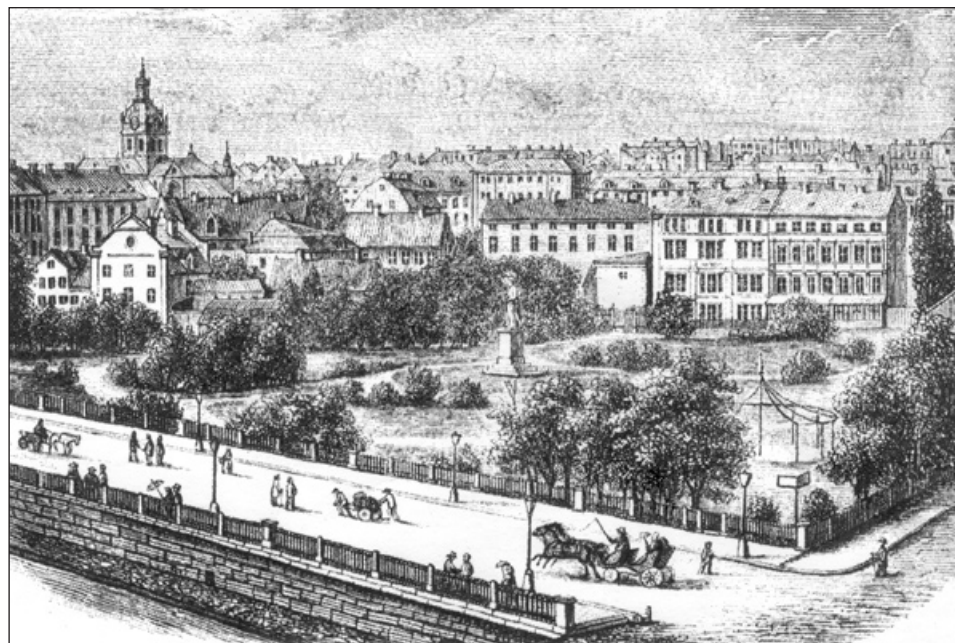

Hörnet Hamngatan och Nybrogatan. Utgångspunkt för den blivande Boulevarden mellan Nybrohamnen och Roslagstorg, i dag Birger Jarlsgatan. Reklamen för en fotoateljé på brandgaveln hjälper oss att datera teckningen till omkring 1870. SSM.

BERZELII PARK

Namnet Packartorget kommer - som tidigare nämnts - från en gammal bestämmelse om att i första hand all fisk, främst strömming och gädda, som infördes till Stockholm skulle kontrolleras och vid behov packas om. Utfyllningen av Katthavet gick mycket långsamt. Detta medförde högljudda protester från allmänheten. Först 1848 var utfyllningsarbetet klart och kajläggningen färdig. Stenkajen i granit försågs då med två dekorativa järnstaket med marina motiv. Av dessa finns bara det inre mot parken kvar.

I början på 1850-talet anlades Berzelii park. Avsikten var att i samband med invigningen av parken avtäckas en staty över vår store kemist Jöns Jacob Berzelius (1779–1848). När statyn var färdiggjuten ställdes den på sin plats. I avvaktnen på att finna en lämplig sten till statyns sockel lät man klä in statyn i en låda av trä. Så fick den stå i nästan tre år. Trälådan med sitt innehåll fick snart öknamnet "Berzelii skjul".

Berzelii Park. Nybron vid Nybrohamnen med de två vackra räcken av järn. Efter utfyllnad tog man bort det östra (yttre) järnräcket. Till vänster ser vi Jacobs kyrka. NIT.

Klockan tre en julinatt 1858 avtäcktes äntligen statyn, som modellerats av Karl Gustaf Qvarnström. Den nattliga tidpunkten motiverades med att man ville hindra allmänheten från att trampa ner de nyplanterade rosenrabatterna och de späda trädplantorna. I pressen kunde man då läsa:

”Snart trenne år jag stått på bara marken
Uti den här bekanta Katthavsparken,
Och inklämd i en klumpig furubur,
Ohyvlad, fast den gör en slät figur.”

Berzelii Park (f d Katthavet eller Packartorgsviken) blev snart en populär mötesplats för det unga Stockholm. I bakgrunden till vänster syns Berns Salong. NIT 1871.

JÖNS JACOB BERZELIUS

Berzelius skapade med utgångspunkt från begynnelsebokstäverna i respektive ämnes latinska namn och dess specifika atomvikt inom kemin ett enhetligt och lättbegripligt beteckningssystem. Genom sin enkelhet i sättet att beskriva komplicerade förhållanden utövade Berzelius ett stort inflytande inom kemin i hela den vetenskapliga världen. Hans upptäckter av lagarna för kemiska föreningar gjorde honom till en reformator också inom mineralogins områden. Under en stor del av sitt liv i Stockholm bodde Berzelius i fastigheten på Nybrogatan 9 som tidigare ägts av den kände bagaren Märten Kammecker och hans son Joachim. Om det är sant eller inte men det påstås, att Jacob Berzelius lät bygga om det f d kammeckerska bageriet till laboratorium.

1808 invaldes han som ledamot i Vetenskapsakademien. Hans *Lärobok i kemi* utkom 1829 och översattes till inte mindre än fem språk. I denna beskrev Berzelius metoder för att bestämma atomvikterna med en förbluffande noggrannhet.

Jöns Jacob Berzelius 1779–1848 blev medicine doktor 1804 och ledamot av Kungliga Vetenskapsakademien 1808. Bild KB.

BERNS

Skaparen av Berns salong var Robert Berns. Han var född 1815 av tyska föräldrar. I slutet av 1820-talet flyttade familjen tillbaka till Stockholm från Wismar och Robert tog anställning hos hovkonditorn Pohl. 1834 avlade han gesällprov hos denne. Under slutet av lärlingstiden tog han anställning hos hovkonditorn Christofer Behrens.

År 1843 avlade han mästarprovet och fick därmed rätt att starta eget. Samma år öppnade han sitt första schweizeri i hörnet av Västerlånggatan och Skräddargränd. Tre år senare flyttade han sin verksamhet till Kastenhoffshuset vid Gustaf Adolfs torg. Efter några år öppnade han ännu ett schweizeri på Djurgården vid Framnäs inte långt från den plats där restaurangerna Godthem och Ulla Winbladh i dag ligger.

Vid mitten av 1800-talet började källarmästarna känna av den ökande konkurrensen från de nyetablerade schweizerierna. Dessa liknade konditorierna men därutöver serverades kött- och fiskpastejer och smörgåsar. Förutom kalla och varma drycker förekom också starkare drycker. Men några egentliga maträtter serverades inte. Detta var bara förbehållet de större källarna som t ex Hotell Rydberg, Stallmästargården och Ladugårdslandskällaren.

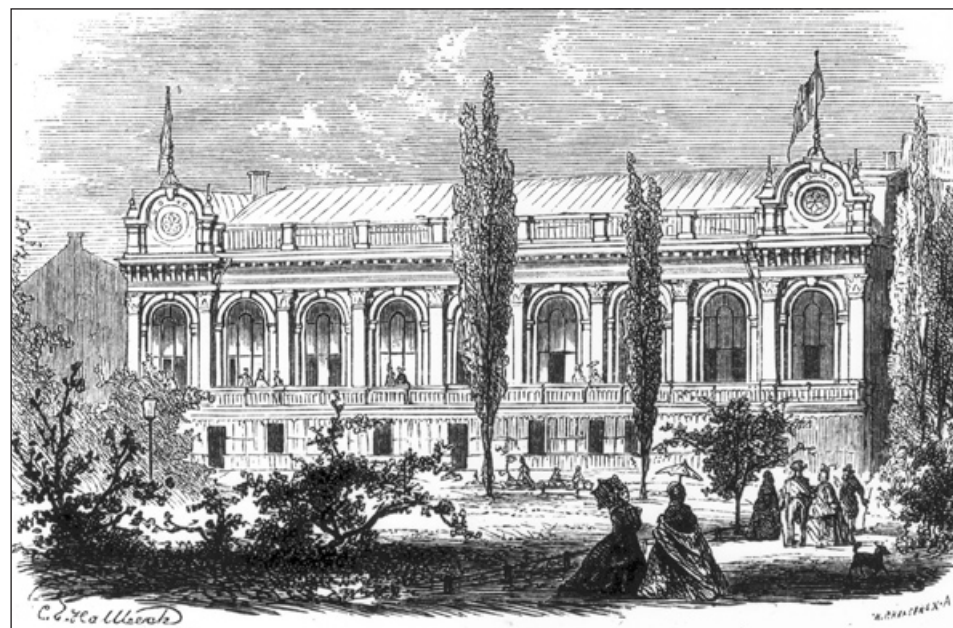
När Kastenhof skulle rivras och bli Hotell Rydberg flyttade Robert sin rörelse till hörnet av Näckströmsgatan intill den s k Nya Parken ungefär där Chinateatern i dag ligger. I en annons i Stockholms Dagblad för den 29 april 1854 välkomnade Robert såväl gamla som nya kunder:

”Schweizeri och Konditori i Planteringen vid Nybron där servering verkställes af allt, hvad till en väl ordnad schweizerirörelse hörer samt beställningar å konfektyrer m m emottages”. Det blev snart ett populärt ställe för konstnärer, författare och journalister. Där bildades - på initiativ av Johan Gabriel Carlén - en litterär klubb med namnet Gröna Stugan. August Blanche var en av de självklara ledamöterna. Det var denna klubb som några år senare, 1856 bytte namn till Sällskapet Idun.

År 1856 startade Robert Berns ett mindre schweizeri i den nyuppförda Ladugårdslandsteatern. I detta sammanhang kan det vara intressant att notera att Ladugårdslandskällaren (d v s Östermalmskällaren) i hörnet av Storgatan och Jungfrugatan några år in på 1860-talet drevs som schweizeri under ledning av Roberts yngre bror Julius Berns.

Interiör av Berns Salong 1870. Läktaren till vänster vetter mot Berzelii Park. Vid ingången till läktaren och till höger ligger ”Röda Rummet”. Träsnitt av K.A. Ekvall. Repr. SSM.

Denna teckning från 1867 är sannolikt en av de äldsta bilderna av Berns Salong. Arkitekt var Fredrik Åbom. SSM.

Robert Berns hade länge umgåtts med planer att uppföra ett betydligt större etablissemang mellan Kungsträdgården och Berzelii Park. Han gav arkitekten Fredrik Åbom uppdraget att utarbeta lämpliga förslag. År 1862 lyckades Robert - efter många och svåra förhandlingar - att förvärva den tomt som låg mellan Näckströms- och Warendorfsgatorna och som vette mot Berzelii park. Arbetet påbörjades nästan omedelbart efter köpslutet och redan under juli 1863 stod Berns Salong klar.

Det första eldprovet för honom var när Skandinaviska Naturforskarmötet höll sin kongress i juli samma år. Vid invigningsmiddagen var Karl XV och hans bror Oscar (sedermera Oscar II) kongressens hedersgäster.

I början av 1880-talet kom de offentliga nöjeslokalerna att besökas av en något både bredare och yngre publik med en mindre känsla för tradition samtidigt som formerna och villkoren för den lättare underhållningen ändrades. Det var nu som den modernare formen för den sk varietén startade.

August Strindberg skildrar i sin första roman *Röda Rummet* hur nöjeslivet på den tiden gestaltade sig och hur man på Berns umgicks i det avskilda rum som på grund av möblernas och glasmålningarnas färg fick namnet Röda Rummet.

Så här berättar Strindberg:

”Man gick inte dit för att bli road, utanför att få vara ifred, man sökte ett samlingsrum där man var viss om att man när som helst kunde leta upp en bekant och som musiken icke utgjorde något hinder för samtalsförande, tvärtom så tolererades den och ingick så småningom i stockholmarens aftondiet bredvid punschen och tobaken. Så blev Berns salong hela Stockholms ungarlklubbb”.

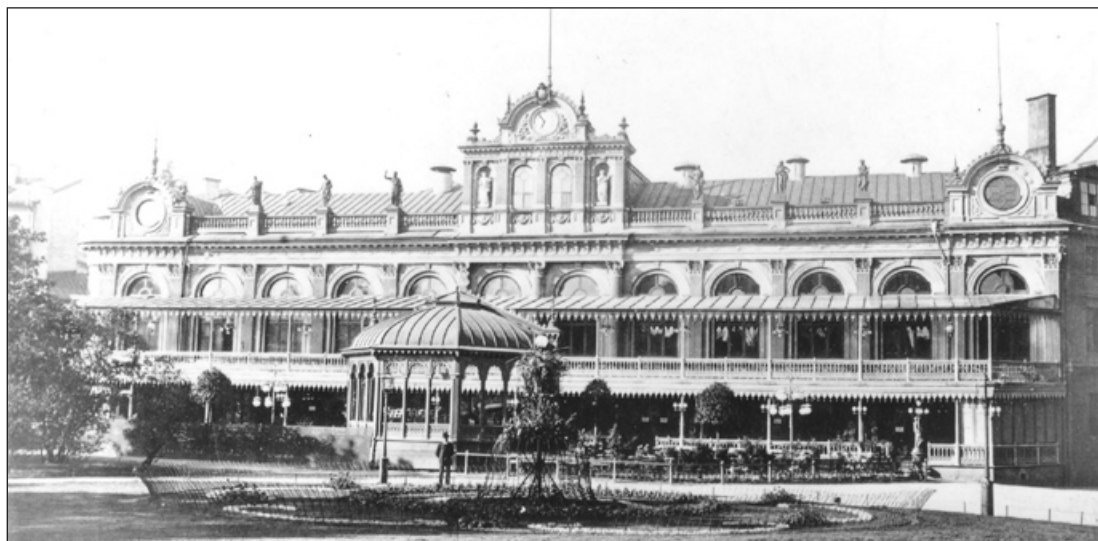
När Robert Berns son Hugo tog över efter sin far beslöt han 1886 att bygga till den äldre salongen med ytterligare en konsertsalong i form av en vinkelbyggnad. Båda salongerna försågs med pampiga ljuskronor och elektrisk belysning. Kraften till dessa kom från fyra dynamo-maskiner nere i källaren. Berns Salong blev nu Berns Salonger.

Hugo Berns hade som mål att erbjuda sina gäster såväl seriös som lättare musikunderhållning av högsta klass. Den mest kände och populära kapellmästaren under 1870- och 1880-talen var August Meissner. Skickligt och uppskattad dirigerade han sin orkester på närmare 50 man. Särskilt populära var de konserter, som under somrarna vid vackert väder gavs i musikpaviljongen ute i parken. Berns berömda uteservering var fullsatt flera timmar innan konserten började. Likaså var alla parksoffor upptagna och flanörerna var många. Den 5 mars 1889 hölls den första stora konstnärskarnevalen på Berns. Den blev en uppskattad tilldragelse av det unga Stockholm som ”ville synas”.

Åren gick och smaken förändrades. I slutet på 1910-talet uppträdde Ernst Rolf. På 1930- och 1940-talen framträdde Karl Gerhard, Josephine Baker och Edith Piaf.

1939 sjöng Alice Babs för första gången på Berns. 1940 slog hon igenom i filmen *Swing it magistern* och blev utan tvekan Sveriges mest populära jazz- och schlagersångerska. Senare uppträdde hon tillsammans med Charlie Norman och hans härliga orkester.

1999 köpte Grand Hotel Holding AB Berns, vilket resulterade i en genomgripande ombyggnad. Nu kan man övernatta på Berns hotell. Vill man inta en måltid så finns i det stora komplexet flera restauranger att välja mellan. (Källa: Lennart Jarnhammar, *Berns*. 2003.)

Uteserveringen vid Berns var en av de mest välbesökta platserna i Stockholm. Konsertmusiken både inom- och utomhus var mycket populär. Kända musikstycken av Strauss, Grieg, Rossini m fl spelades och uppskattades. Foto omkring 1900. SSM.

ARTILLERIBRYGGAN

Om Artilleribryggan nedanför Artilleriplanen med Kronobageriet skriver Johan Elers: "Kronan lät ock midt emot Kongl Bageriet, anlägga den så kallade Artilleribryggan af 60 alnars längd ut i Sjön. Att denna bro blifvit af Amiralitet byggd och till 1666 underhållen har förmodeligen skedt derföre, att Amiralitet hade på Ladugårdslandet sitt Magazin". Med Magazin avsåg Elers sannolikt Provianthuset ovanför bagerifastigheten.

Det är intressant att närmare granska inte bara själva Artilleribryggan utan också de övriga intilliggande bryggorna Hur dessa såg ut framgår av den detaljrika oljemålningen över kajområdet nedanför Kronobageriet. (Se bild sid 84). Från denna och de båda andra bryggorna transporterades rörsocker till Brandelska sockerbruket som låg uppe vid Tyskbagarbergen, ved till Kronobageriet, salpeter för kruttillverkning vid Artillerigårdens verkstäder (laboratorier) och hö till stadsdelens många hästar.

En något mindre införselhamn fanns borta vid Grevgatans mynning. Också där infördes betydande mängder med hö som mättes upp i speciella måttställningar s k parmmätare.

Vid den intilliggande klappbryggan tvättade man kläder och hämtade dricksvatten innan detta blev alltför förorenat. Det var först efter att Djurgårdsbrunnskanalen hade breddats och fördjupats

1883–85 som vattnet i Ladugårdslandsviken åter började bli någorlunda brukbart.

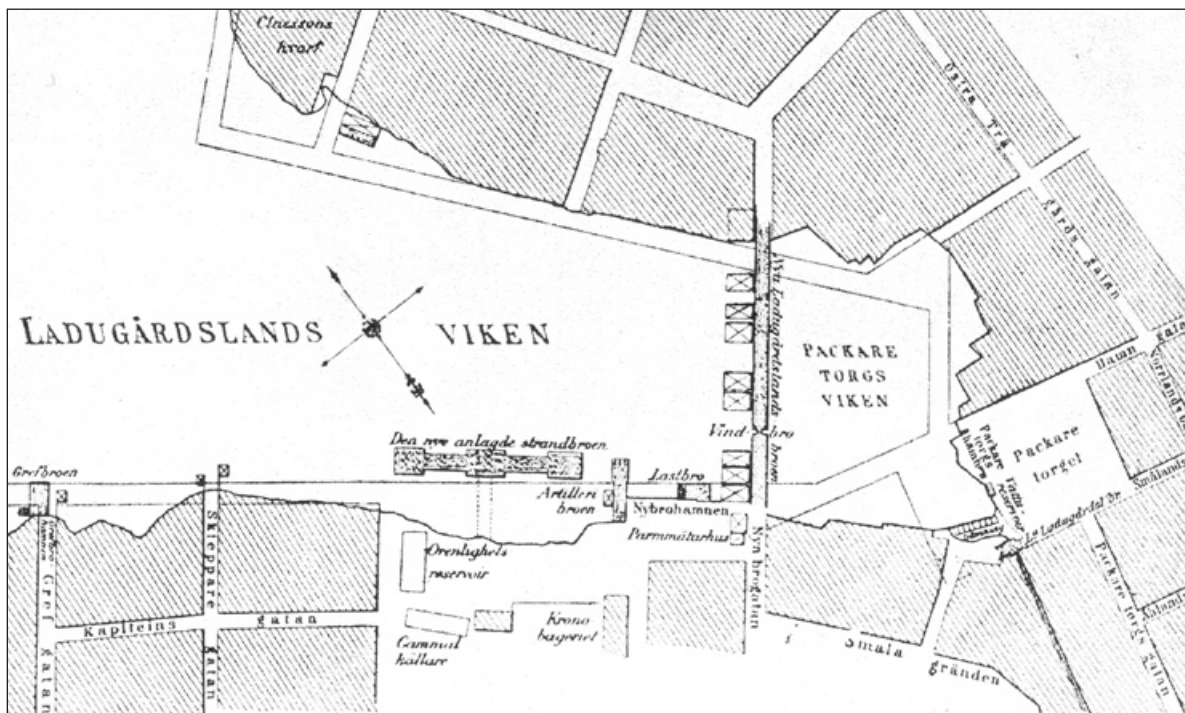
Kyrkoherden i Hedvig Eleonora församling Göstaf Hallman skrev mellan 1743 och 1746 flera inlagor till Kungl Maj:t. I dessa påtalade han oskicket att avstjälpa gödsel, latrin och andra orenligheter vid Ladugårdslandsvikens hamnar och stränder. Envis som han var fick han till slut gehör för sina krav.

Hur den inre delen av Ladugårdslandsviken och de olika lastbryggornas placering nedanför Artilleriplan såg ut framgår av Tillaeii karta från 1733 och J. Torsslunds karta från 1749.

J. Torsslunds översiktskarta finner jag särskilt intressant då den tydligt anger sjöbodarna vid Nybron, Packaretorgshamn och Rännilens utlopp i Packaretorgsviken.

Området nedanför Kronobageriet och Artilleriplan fylldes successivt ut. På 1850-talet låg här det mycket omtalade kvarteret Bodarna som huvudsakligen bestod av arbetsbodar, stenhuggerier och latrinhögar - gick också under benämningar som orenlighetsreservoarer, flugmöten m m. Vem som ägde området var under lång tid föremål för svåra och långvariga tvister. Först i slutet av 1800-talet hade man löst tvisten, som i mycket kom att likna tvisten om äganderätten till den fattigkyrkogård (Stureparken) som gränsade till Östermalmsgatan i söder och till Sturegatan i öster.

År 1902 startade byggandet av Strandvägen 1–5.

Karta över Ladugårdslandsviken (Nybroviken) år 1749. Utarbetad av A.S.J. Torsslundh. Söder är här uppåt och norr är nedåt. Kartan visar Nya Ladugårdslandsbron med sina sjöbodar. Packaretorget är nuvarande Norrmalmstorg. Från Nybrohamnen går Nya Brogatan (Nybrogatan) norrut. Observera den nylagda strandbron och Lilla ladugårdslandsbron vid Rännilens utflöde i Packaretorgsviken nedanför Smala gränd, som var försättningen på Grev Turegatan. Originalen ingår i Westinska samlingarna.

SEVED BÅATSGATAN

En av de mer betydelsefulla tvärgående gatorna utgjorde Seved Båatsgatan, i folkmun bara kallad Sevebåts, med betoning på första stavelsen. Från Ladugårdslandstorg var den en fortsättning på Nybrogatan fram till de orörda Tyskbagarbergen. Gatan var uppkallad efter riksskattmästaren Herr Seved Båat (1615–1669), som hade anlagt en praktfull trädgård i kvarteren Brunfisken och Rudan, dvs i dag mellan Humlegårdsgatan och Karlavägen samt parallellt med Nybrogatan. 1864 beslöt man att hela gatan från Nybrohamnen upp till Tyskbagarbergen skulle kallas Nybrogatan. När Tyskbagarbergen 1867 genomspångrngts (Karl XV:s port) blev gatan sammanlänkad med Valhallavägen.

Inte långt ifrån den praktfulla trädgården lät Seved Båat uppföra ett magnifikt slott på den tomt på Blasieholmen, som han 1649 fått i donation. Slottet, som uppfördes efter ritningar av Tessin d ä, är ett av 1600-talets bäst bevarade slott och som till det yttre stod färdigt 1669 först efter Seved Båats död. Slottet bytte ägare åtskilliga gånger under årens lopp. Under 1700-talet hyrdes det ut till en rad franska sändebud. Den som spred mest glans över palatset var den franske ambassadören de Breteuil som flyttade in 1763. Senare beboddes palatset av representanter från bl a Danmark, Spanien, Preussen och England. År 1874 flyttade Svenska Frimurarorden från Rosenhanes palats på Riddarholmen till Båatska palatset, som i dag är ordens stamhus.

Seved Båats palats i hörnet av Stallgatan och Blasieholmstorg är uppfört i franskklassicistisk stil i slutet på 1660-talet efter ritningar av Tessin d ä. Från 1874 Svenska Frimurarordens stamhus. Palatsets yttre har behållit sin ursprungliga karaktär. Seved Båat anlade en magnifikt trädgård i närheten. Det var denna som 1669 gav upphov till namnet Seved Båatsgatan, som senare blev Nybrogatan. Ur Eric Dahlbergs *Suecia antiqua et hodierna*.

LADUGÅRDSLANDS TULLGATA

Ladugårdslands Tullgata, ofta bara kallad Tullgatan, sträckte sig som en smal, odikad landsväg från Lill-Jans i nordväst, snett över kvarteret Brandröret större, ner till Ladugårdslands Tull (Karlplan) i sydost. I början av 1800-talet kallades gatan mellan Nybrogatan och Karlplan för Gröna gatan. Ett inte så ovanligt gatunamn i Stockholm på den tiden.

I samband med den stora gatunamnsreformen 1885 ändrade man namnet till Östermalmsgatan. Dock med undantag för den korta sträckan mellan Nybrogatan och Artillerigatan som fick namnet Tyskbagargatan. Ett påtagligt minne av gatans ursprungliga sträckning kan man i dag finna alldeles intill f d Hemgården, mitt framför Frälsningsarméns tempel, varifrån Tullgatan förr sträckte sig ner i riktning mot den nuvarande Tyskbagargatan och därifrån vidare till nuvarande Karlplan.

Namnet Tyskbagargatan erinrar om tyske bagaren, Mårten Kammecker, som köpte mark och lät bygga en kvarn på den bergrygg som senare fick namnet Tyskbagarbergen.

Vid två tillfällen framförde stadsfullmäktige önskemål om att Östermalmsgatan borde heta Engelbrektsgatan. Första gången var när Villastaden på 1870-talet planerades och den andra gången var när Engelbrektskyrkan vid Östermalmsgatan var under uppförande. Överståthållarämbetet avslög yrkandena båda gångerna.

Hörnet av Skeppargatan och Ladugårdslands Strandgata. På andra sidan av Nybroviken ser man baksidan av Nationalmuseum. Oljemålning. av Axel Peter. Reproduktion SSM.

SKEPPARGATAN

Skeppargatan eller Skiepparegatan, som den också kallades på 1600-talet, tillhör ett av de äldsta gatunamnen på Ladugårdslandet. Många av dessa återspeglar stadsdelens långa och nära anknytning till handelssjöfarten, örlogsflottan och amiralitetet.

Enligt Nils Ahnlund kallades den övre delen av gatan på 1600-talet för Högbåtsmansgatan. Bland de boende på denna del av Ladugårdslandet fanns flera yrken som syftade på sjöfartsnäringen som t ex kronoskeppare, högbåtsmän, styrmän och varvsarbetare. Också många kvartersnamn tyder på en nära anknytning till havet och varvsindustrin såsom Havsfrun, Sjöhästen, Forellen, Krejaren samt Terra Nova större och mindre. Krejaren var under 1600-talet namnet på ett mindre, tremastat holländskt handelsskepp som bl a trafikerade Östersjön.

STYRMANSGATAN

På 1600-talet kallades gatan för ”Styremans gathun” och var en typisk utkantsgata. Här slutade nämligen staden och det okända och farliga Ladugårdslandet tog vid. Författaren Frans Hedberg skrev 1889 träffande:

”Vid Styrmansgatan stod ett litet envånings träruckel mellan tvenne nybyggda hyreshus ungefär som en liten ertappad tiggarpojke mellan ett par ståtliga poliskonstaplar i den nya prussiska uniformen”.

Bilden visar Styrmansgatan en kulen vinterdag i februari 1896. Under bjällerklang kör snösvängens hästforor ner snön till Strandvägskajen. Om bilden tagits 50 år tidigare hade hela gatan kantats med plank och gamla kåkar av den typ som vi ser till vänster.

Bilden till höger: Hästsläde på Styrmansgatan på väg ner mot Strandvägen omkring 1896. Varje häst skulle ha en malmklocka runt halsen. SSM.

”I snöfallstynsnaden en ödslig släde glider någonstans,
Bjällerklangen ljuder svagt ur fjärran.
Vid Skeppargatsbacken förr en gammal smedja fanns,
Den låg däruppe i närheten av kärnan.”

*Gustaf Adolf Lysholm
Nu snöar det på Östermalm*

LINNÉGATAN

Östra delen av Linnégatan kallades på Tillaeii karta från 1733 för Nya Quartersgatan. Den västra delen kallades för Flemingsgatan efter kungliga rådet Lars Fleming (1621–1699), som blivit ägare till en större trädgård och kvarnplats vid Humlegården. År 1882 föreslog några husägare vid Quartersgatan att denna med anledning av Linnéstatyns avtäckande skulle få namnet Linnégatan. Detta blev också Överståthållarens beslut.

Bakgrunden till namnet Quartersgatan är okänd. Det är möjligt att ordet ”quarter” syftar på borgarnas skyldighet att i sina hus låta inkvartera regementenas beväringar ofta med familjer. På Nya Quartersgatan lär det ha funnits ett betydande antal sådana inkvarteringar som många gånger medförde bekymmer för de kringboende. (Källor: *N-G Stahre m fl och Nils Ahnlund.*)

Hörnet av Östra Humlegårdsgatan (Brahegatan) och Nya Quartersgatan (Linnégatan). Byggmästaren Johan Ahlström uppförde hörnhuset i renässansstil med torn. Akvarell av O.A. Mankell. NIT 1879.

SIBYLLEGATAN

På 1630-talet lär en kvinna vid namn Sibylla ha ägt en gård vid Sijbillaegatan norr om Östermalmstorg. Hon påstås ha varit änka efter en löjtnant vid namn Jöran som hade en dotter som likaså hette Sibylla. Inte någon av dessa var spåkvinnor som många har trott.

Gatan ovanför Ladugårdslandstorg kallades vid sin norra ände för Gropegathon därför att den delen av gatan faktiskt var gropig. Detta finns också markerat på Tillaeii karta.

Nedanför torget lär gatan ha kallats för Kungsgårdsgatan, Fyrverkargatan eller Fyrbollsgatan. Alla syftande på närheten till Kronobageriet och Artillerigården.

Där Fyrverkargatan slutade nere vid Artilleribryggan låg det omtvistade kvarteret Bodarna, i dag Strandvägen nummer 1–5.

Om Sibyllegatan skriver Staffan Tjerneld i sin bok *Stockholmslivet*: ”Äldst i centrala Östermalm är bebyggelsen vid Sibyllegatan till nästan tre fjärdedelar av husen byggda på 1800-talet. Den som vill uppleva Hjalmar Söderbergs och Martin Birks Stockholm bör alltså välja Sibyllegatan som startpunkt för en promenad. Börja vid Kronobageriet där det bakades ännu under kriget och sluta vid Valhallavägen.”

Bilden från 1820-talet visar två ”skitbärarkäringar” på väg ned till orenlighetsreservoiren. Ofta var det tukthusfångar som skötte det impopulära arbetet. Repr. SSM.

JUNGFRUGATAN

Gatan lär ha fått sitt namn efter ”välborna” jungfrun Sigrid Banér, syster till fältherren Johan Banér. Hon ägde nämligen en större trädgård i kvarteret Jungfrun idag ungefär mellan Storgatan och Kommendörgatan. Namnet Timmermansgatan förekom också, vilket tyder på att flera yrkesarbetare inom sjöfarts- och varvsindustrin bodde i området.

Fram till 1870-talet slutade Jungfrugatan vid Ladugårdslandsgatan (Tyskbagargatan) där Tyskbagarbergen tog vid. Uppkastade på bergsskrevorna låg flera anspråkslösa träkåkar som t ex Ständdrabantens hus.

Jungfrugatan var långa tider i ett bedrövligt skick och 1785 beskrevs den som ”En stinkande sammelpplats”. Kullerstensbeläggning förekom bara på de större trafikerade gatorna. Övriga hade ingen beläggning alls. Hushållens avloppsvatten tömdes direkt ut på gatan och det var först på 1860-talet som fastigheterna successivt anslöt sig till vatten- och avloppsledningssystemen.

När genomsprängningen av Nybrogatan var klar blev det aktuellt att fortsätta med både Sibylle- och Jungfrugatan. Bilderna på sid 26 och 27 visar vilken förändringsprocess gatan genomgick på 1890-talet.

AUGUST SÖDERMAN

Om Jungfrugatans musikaliska traditioner blir man påmind genom den minnesplatta som finns uppsatt över entrén till Jungfrugatan 2. Texten lyder: ”I detta hus föddes tonsättaren August Söderman den 17 juli 1832.”

Kar de Mumma skrev i ett kåseri i Svenska Dagbladet följande: ”Man kan inte påstå att det är en vacker gata, men den är rik på minnen. Från husen närmast Valhallavägen hade man förr fri utsikt över Gärdet där korna gick och betade och poliser i blanka kaskar tog hand om beskedliga fyllon som vilade ut i backarna.

Tidigt om mornarna gick August Strindberg på Jungfrugatan i hög hatt och paletå och brottades med makterna efter sina nattliga uppträden med senaste frun. I 45:an Jungfrugatan bodde flygbaronen Cederström under de första flygningarna i Sverige. Han steg upp klockan sju om mornarna, öppnade fönstret och vätte ett finger för att kolla om vinden passade för en tur över staden. Var vinden inte lämplig, stängde han tyst fönstret och tassade tillbaka till sängen. I ett av husen nedåt Tyskbagargatan hälsade Gösta Ekman d ä på sin mor”.

Jungfrugatan från norr med Tyskbagarbergen. I fonden Hedvig Eleonora kyrka.. På bergsklinten uppe till vänster skymtar Ständdrabantens hus. Lägg märke till gångbron som korsar Jungfrugatan. Akvarell av Herman Müller 1885. Foto Mark Honjo. Reproduktion SSM.